

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. ОСМОНОВ атындагы ЖАЛАЛ – АБАД МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.23.668 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК: 343:911 (575.2) (043.3)**

Орозбаева Жазгүл Маматоморовна

**КӨЗ КАРАНДЫСЫЗ МАМЛЕКЕТТЕР ШЕРИКТЕШТИГИНИН
(КМШ) ӨЛКӨЛӨРҮНДӨГҮ ЖАЗА-АТКАРУУ МЕКЕМЕЛЕРИНДЕГИ
КЫЛМЫШТАР: КРИМИНАЛИСТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕР**

12.00.09 - жазык процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө ишмердүүлүк

юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик юридика институтунун кылмыш-жаза укугу жана процесси кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Алымбеков Бактыбек Маданбекович
юридика илимдеринин доктору, доцент,
Кыргызстан Эл аралык университетинин Окуу
илимий өндүрүш комплексинин юриспруденция
жана эл аралык укук кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер:

Бегалиев Ернар Нурланович
Казакстан Республикасынын Жогорку Соттор
кеңешинин мүчөсү

Куланбаева Зульфия Абдиловна
юридика илимдеринин кандидаты
Борбордук Азия эл аралык университетинин
“Юриспруденция” багытынын башчысы

Жетектөөчү мекеме:

Казахстан Республикасынын ИИМнин
Ш.Кабылбаев атындагы Костанай Академиясынын
кылмыш-жаза аткаруу укугу кафедрасы (110005,
Казахстан Республикасы, Костанай шаары, Абай
проспектиси, 11)

Диссертациялык иш 2024-жылдын «25» декабрында саат 10.00 дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине, Б. Осмонов атындагы Жалал – Абад мамлекеттик университетине жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23.668 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев, көчөсү 132; конференц-зал (209-ауд.). Видеоконференцияга шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/122-sts-081-13b>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394), Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (Жалал-Абад ш., Ленина көч., 47) жана Кыргыз Республикасынын ИИМинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын (Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын <https://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын “25” ноябрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы,

юридика илимдеринин доктору, доцент

Абдукаримова Н. Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Пенитенциардык кылмыштуулуктун коомдук кооптуулугу анын кылмыш-жаза мыйзамдарын гана бузбастан, коомдун коопсуздугуна коркунуч туудурган деструктивдүү социалдык процесстерди да пайда кылуу жөндөмдүүлүгүндө жатат. Ошондуктан бул маселе Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдарынын жана кылмыш-аткаруу системасынын адистеринин өзгөчө көңүл буруусун талап кылат.

Төмөнкү нерсени да белгилей кетүү керек: жазаларды аткаруу мекемелеринде жазасын өтөп жаткандардын эң көп жасаган кылмыштарынын катарына ар кандай оордуктагы ден соолукка зыян келтирүү, адам өлтүрүү, телефон аркылуу жасалган алдамчылык, баңгизаттарды мыйзамсыз жүгүртүү, жыныстык эркиндикке каршы кылмыштар жана башка жоруктар кирет. Бул кылмыштар коомдук кооптуулукка гана ээ болбостон, ошондой эле жашыруун кылмыштын жана жашыруундуктун деңгээлинин жогору болушу жана сотко чейинки өндүрүштүн өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт.

Учурда жазаларды аткаруу мекемелериндеги (мындан ары — ЖАМ) кылмыштуулуктун мүнөзү өзгөрүп жатканын эске алуу керек. Азыркы пенитенциардык кылмыштуулуктун мүнөздүү белгилери — бул кесипкөйлүктүн жана криминологиялык потенциалдын өсүшү, ал түзөтүү мекемелериндеги калктын бардык катмарларына таасир этет, жана кызмат адамдарынын иш-аракеттеринин айрым баскычтарында коррупциянын пайда болушу менен коштолот. Бул ошондой эле түзөтүү мекемелериндеги кылмыш иштери учурдагы өзгөрүп жаткан шарттарга жана жаңы социалдык-экономикалык реалдуулуктарга ыңгайлашып жаткандыгы менен түшүндүрүлөт, жана акыркы 15-20 жыл ичиндеги жалпы тенденцияларды чагылдырат. Ошол эле учурда белгилүү бир кылмыштык багытка адистешкен уюшкан кылмыштуу топтордун сапаттык курамы да олуттуу түрдө өзгөрүүдө [Шалюгина, Е. С. *Анализ феномена организованной преступной группы* / Е. С. Шалюгина // *Юридическая техника*. – 2024. – № 18. – С. 546-548.].

Кылмыштуу топтордун саны көбөйүүдө, алардын айрымдарынын ишмердүүлүгү бир эле аймак менен чектелбестен, трансчек аралык байланыштарды да камтыйт. Бул аларга өзүнүн кылмыш ишмердүүлүгүн коомдук жана экономикалык чөйрөлөрдү камтыган ар түрдүү кылмыштарга жайылтууга мүмкүнчүлүк берет. Мунун натыйжасында кылмыштуулуктун түзүлүшү татаалдашып, анын уюшкандык деңгээли жогорулап бара жатат: кылмыштардын басымдуу бөлүгү салттуу каражаттарды жана ок атуучу куралдарды колдонуу менен катар, санариптик технологияларды колдонуу аркылуу да ишке ашырылууда. Пенитенциардык чөйрөдө санариптик технологияларды колдонуу менен уюшкан алдамчылык, экстремизм, барымтага

алуу, сексуалдык зомбулук жана атайын уюшулган адам өлтүрүү сыяктуу кылмыштар көнүмүшкө айланууда [Луцик, Т. Ю. Трансформация пенитенциарной преступности в современный период / Т. Ю. Луцик // Право и общество в условиях новой реальности: перспективы развития : материалы Международной научно-практической конференции, Саратов, 24 апреля 2023 года / Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю.А.; Полоцкий государственный университет имени Ефросинии Полоцкой. Том Выпуск 12. – Саратов: Издательство "Саратовский источник", 2023. – С. 204-206.]. Бул кылмыштар пенитенциардык мекемелердеги кылмыштуу топтордун тайманбастыгынын жана уюшкандык деңгээлинин жогорулагандыгын көрсөтүп турат, жана алардын алдын алуу боюнча иш-чараларга укук коргоо органдары жана кылмыштарды иликтөө методикасын иштеп чыгуучулар тарабынан өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

Ошондой эле, заманбап жазасын өтөөчүлөр контингентин көзөмөлдөө жана алардын аракети менен иш алып баруу түзөтүү мекемелеринин кызматкерлери үчүн жогорку кооптуулукту жараткандыгын да моюнга алуу керек. Соттолгондор арасында криминогендик деңгээл кыйла жогорулап, администрациянын аракетине каршы турууда колдонулган каражаттардын арсеналы кеңейүүдө. Бул өз кезегинде, айрыкча криминалдык лидерлердин жана алардын жакын чөйрөсүнүн активдүүлүгүн нейтрализациялоого багытталган иш-аракеттер жүргүзүлгөндө, жарылуу кооптуулугун жараткан кырдаалдардын пайда болушуна алып келүүдө.

Жазаларды өтөө мекемелериндеги кылмыштуулукту, пенитенциардык девианттуулуктун эң коркунучтуу формасы катары изилдөө, соттолгондордун инсандык өзгөчөлүктөрүнүн теориялык аспектилерин анализдебей туруп мүмкүн эмес. Бул жагдай соттолгондордун жеке өзгөчөлүктөрү, алардын көндүмдөрү, түрткүлөрү жана башка мүнөздөмөлөрү тууралуу маалымат укук коргоо органдарынын кызматкерлерине жазаларды өтөөчү мекемелерде жасалган кылмыштарды натыйжалуу ачуу жана иликтөө үчүн зарыл болгон каражаттар менен ыкмаларды туура тандоого мүмкүнчүлүк бергендиги менен шартталат.

Мындай шарттарда конкреттүү кылмыш жасаган соттолгондордун инсанын ар кандай кылмыш түрлөрү менен өз ара байланышта комплекстүү кароо негиздүү деп саналат. Бул ыкма кылмышкерлердин түрткүлөрүн жана жүрүм-турумун толук мүнөздөөгө шарт түзөт, бул болсо жазаларды өтөө мекемелериндеги кылмыштарга каршы чараларды иштеп чыгууда маанилүү болуп саналат.

Ошондой эле, жазаларды өтөө мекемелеринде кылмыш издерин табуу өтө татаал маселе экенин эске алуу зарыл, бул тергөөчүнүн жогорку деңгээлдеги кесиптик байкоочулугун талап кылат. Себеби, кылмыш жасаган соттолгондор көп учурда көп жылдык тажрыйбага ээ болуп, кылмыш издерин жашыруу же

өзгөртүү аракетин кылышат жана өз иш-аракеттерин кылдат пландаштырышат. Ошондуктан, жазаларды өтөө мекемелериндеги соттолгондор тарабынан жасалган кылмыштарды иликтөө процесси комплексүү жана көп аспектилүү болуп саналат, анткени ал кылмыш иши жасалган конкреттүү шарттарды эске алууну талап кылат. Бул өзгөчөлүктөр салттуу жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүгө жогорку талаптарды коёт жана жабык мекемелерде жасалган кылмыштарды ачууга зарыл болгон маалыматты табууда өзгөчө жана уникалдуу ыкмаларды колдонуу зарылдыгын шарттайт.

Ошентип, тергөөчү ар кандай өзгөчө тоскоолдуктарга туш болот, бул андан кесиптик билимди гана талап кылбастан, эркинен ажыратылган мекемелердеги соттолгондорго психологиялык таасир этүү ыкмаларын жана тактикалык ыкмаларды колдоно билүү көндүмдөрүн да талап кылат. Мындай шарттарда сотко чейинки өндүрүш боюнча максатка жетүү үчүн ишенимдүү сунуштарды иштеп чыгуу же колдонулуп жаткан ыкмаларды өркүндөтүү боюнча дыкат анализ жүргүзүүнүн зарылдыгы келип чыгат.

Шексиз, пенитенциардык кылмыштуулук жалпы кылмыштуулуктун ажырагыс бир бөлүгү болуп, аны менен тыгыз байланышта каралышы керек. Жазаларды аткаруу мекемелериндеги пенитенциардык кылмыштуулуктун көп кырдуу табиятын изилдөө боюнча бирдиктүү жана көп багыттуу ыкма бул социалдык көрүнүшкө каршы эң натыйжалуу процессуалдык, методологиялык жана тактикалык чараларды аныктоого жөндөмдүү жана аны алдын алуу, ачуу үчүн инновациялык жолдорду издөө зарылчылыгын шарттайт.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы ушул диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугун шарттайт

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Сунушталган диссертациялык изилдөө автордун демилгелүү иши болуп саналат, ал башка илимий изилдөөлөр, мамлекеттик программалар жана кылмыштуулукка каршы концепциялар менен тыгыз байланышта.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. *Изилдөөнүн максаты* — жазаларды аткаруу мекемелеринде жасалган кылмыштарды иликтөөдө кылмыш-процессуалдык жана криминалистикалык иш-аракеттерди өркүндөтүүгө багытталган, теориялык жоболорду жана укук колдонуу практикасындагы тажрыйбаны анализдөөнүн негизинде илимий жактан негизделген сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй *милдеттер* коюлган:

1) Жазаларды аткаруу мекемелериндеги пенитенциардык кылмыштуулуктун негизги элементтеринин криминалистикалык өзгөчөлүктөрүн изилдеп, талдоо;

2) Соттолгондордун, анын ичинде кылмыштуу топтун курамында кылмыш жасаган адамдардын криминалистикалык портретин изилдеп, баяндоо;

3) Жазаларды аткаруу мекемелеринде жасалган кылмыштарды иликтөөдө криминалдык камсыздоого жалпы мамилелерди анализдеп, аныктоо;

4) Жазаларды аткаруу мекемелеринде соттолгондор тарабынан жасалган кылмыштарды сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан иликтөөнү уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн кароо;

5) Жазаларды аткаруу мекемелеринде соттолгондор тарабынан жасалган кылмыштар боюнча сотко чейинки өндүрүш жүргүзүүгө таасир этүүчү тактикалык-психологиялык факторлорду изилдеп, баяндоо;

6) Жазаларды аткаруу мекемелеринде жасалган кылмыштарды иликтөөдө тергөө аракеттерин тактикалык-криминалистикалык камсыздоонун өзгөчөлүктөрүн изилдеп, бөлүп көрсөтүү.

Иштин илимий жаңылыгынын өзгөчөлүгү автор тарабынан алынган изилдөө жыйынтыктарынын пенитенциардык кылмыштуулукту иликтөөнүн криминалистикалык методикасын толуктап жана аны мындан ары өркүндөтүүгө кошкон салымында жатат. Бул методикалык ыкмалар Кыргыз Республикасындагы коомдук коопсуздукту камсыздоонун артыкчылыктуу жана маанилүү багыттарынын бири катары каралууда. Диссертациялык изилдөөдө пенитенциардык кылмыштуулук өзгөчө чөйрөдө, изоляция жана катуу көзөмөл шарттарында калыптанып, өнүгүүчү процесс экендиги далилденген; бул көрүнүш динамикалык мүнөзгө ээ жана ал коомдук, социалдык жана экономикалык механизмдер менен тыгыз байланышта. Мындай шарттар анын өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет жана аны коомдук коопсуздукка коркунуч жараткан маанилүү социалдык көйгөй катары кароону шарттайт. Ошондуктан пенитенциардык кылмыштуулукка каршы күрөшүү комплекстүү жана көп деңгээлдүү ыкмаларды талап кылат, анын ар бир аспектисин камтыган, анын ичинде социалдык-экономикалык, психологиялык жана укуктук факторлорго негизделген ыкма зарыл. Ушул негизде пенитенциардык кылмыштуулукту көп факторлуу жана татаал социалдык феномен катары карасак болот, ал өзүнүн ички мыйзам ченемдерине ылайык өнүгөт жана ага каршы натыйжалуу чараларды иштеп чыгуу үчүн кылдат изилдөө жана терең талдоо жүргүзүү зарыл. Мындан сырткары, илимий жаңылыктын критерийлери катары төмөнкүдөй автор тарабынан алынган илимий жыйынтыктар саналат:

1) Пенитенциардык кылмыштуулуктун сапаттык өзгөрүүлөрүнө таасир эткен факторлордун комплексине карата автордун өзгөчө көз карашы сунушталган;

2) Автор тарабынан классификациянын кеңири спектрин камтуунун зарылдыгы негизделген, анткени бул пенитенциардык кылмыштуулук феноменин ар тараптуу комплекстүү позициядан изилдөөгө мүмкүндүк берет. Бул өз кезегинде жазаларды аткаруу мекемелериндеги кылмыштарга каршы күрөштүн эң натыйжалуу тактикасын иштеп чыгуу үчүн зарыл негизди түзөт. Автор тарабынан тандалган мындай ыкма пенитенциардык кылмыштуулуктун

өзгөчөлүктөрүн терең түшүнүүгө шарт түзүп, изилденүүчү маселелердин илимий жана практикалык маанисин жогорулатууга өбөлгө түзөт;

3) Пенитенциардык кылмыштуулуктун өзгөчөлүктөрүн мүнөздөгөн негизги криминалистикалык элементтер баяндалып, бул элементтер кылмыштарды иликтөөнүн атайын методикасын иштеп чыгууга таасир этүүчү фактор катары көрсөтүлгөн

4) Автор сунуштаган уюшкан кылмыштуу топторду классификациялоо бул категориядагы кылмыштарды иликтөө методикасын мындан ары байытуу үчүн негиз болуп бере алат. Мында кылмыш-жаза мыйзамдарынын жоболору эске алынууга тийиш, бул изилдөөгө практикалык баалуулукту кошуп, анын натыйжалуулугун жогорулатат

5) Эркинен ажыратылган мекемелерде иш алып барган кылмыштуу топтордун мүчөлөрүнүн жүрүм-турум мүнөздөмөлөрүнүн өзгөчөлүктөрү жана алардын криминалистикалык өзгөчөлүктөрү берилген. Бул өзгөчөлүктөр кылмыштуу иерархиядагы стратификацияга жараша, анын ичинде кылмыштарды жасоо механизмдерине негизделген шарттарда ачып көрсөтүлгөн;

6) Жазаларды аткаруу мекемелериндеги кылмыштарды иликтөөнү криминалистикалык камсыздоонун заманбап ыкмалары жана негизги тактикалык ыкмалар боюнча автордук көз караш баяндалган. Бул тактикалык ыкмалар жана сунуштар сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан жазаларды аткаруу мекемелеринде иликтөө аракеттерин тандоодо колдонулуусу зарыл;

7) Пенитенциардык кылмыштуулуктун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, тергөө аракеттерин этап-этабы менен уюштуруу жана алардын мазмундук түзүлүшү боюнча автордук ыкма сунушталган

8) сотко чейинки өндүрүштү өркүндөтүүгө багытталган зарыл иш-чараларды жүргүзүү боюнча автордук ыкма баяндалган, ошонону менен бирге жазаларды аткаруу мекемелердин шартында жасалган кылмыштарды иликтөөдө тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн типтүү түзүмү негизделип көрсөтүлгөн;

9) Жазаларды аткаруу мекемелеринде кылмыш жасаган соттолгондорго карата тергөө иштерин жүргүзүүнү татаалдаштырган негизги факторлор жана тергөө аракеттеринин тактикалык-криминалистикалык камсыздалышына таасир этүүчү өзгөчө жагдайлар берилген;

10) Кылмыш жасаган адамдын инсанын аныктоо боюнча, анын ичинде психологдун катышуусунда, маалымат алуу боюнча практикалык сунуштар берилген;

11) Сотко чейинки өндүрүш органдарынын бул категориядагы иштерди тергөөдө коюлган максатка жетүү үчүн эске алуусу зарыл болгон шарттар жана факторлор боюнча автордук көз караш баяндалган;

12) Жазаларды аткаруу мекемелеринде ыкчам-иликтөө ишмердүүлүк жүргүзүүдө пайда болгон көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берүүчү чаралар ошондой эле факторлор негизделинген;

13) Соттолгондордун көрсөтмө берүүдөн баш тарткан типтүү учурлары жана бул чечимге өбөлгө түзгөн факторлор баяндалган, ошондой эле жазаларды аткаруу мекемелеринде кылмыш жасаган соттолгондорду сурак учурундагы конфликттик кырдаалдарда тактикалык ыкмаларды эң натыйжалуу пайдалануу боюнча практикалык сунуштар иштелип чыгып берилген;

14) Соттолгондордун жазасын өтөп жаткан шарттарда сурак учурундагы конфликттик кырдаалдарда колдонулуучу эң натыйжалуу тактикалык ыкмалардын түрлөрү, мазмуну жана колдонуу боюнча сунуштар боюнча автордук көз караш берилген (жумушта 14 ыкма сунушталган);

15) Жазаларды аткаруу мекемелеринде идентификациялоо үчүн бетме-бет көрсөтүүнүн негизги өзгөчөлүктөрү жана тергөө аракеттеринин натыйжалуулугуна таасир этүүчү, анын ичинде тергөөнү үзгүлтүккө учуратууга аракет кылган катышуучулардын каршы аракеттери сыяктуу жагымсыз жагдайлар чагылдырылган.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси - бул иште түзүлгөн жоболор жана жыйынтыктар комплексдүү кылмыш-процессуалдык изилдөөнү түзүп, ал практикада колдонууга багытталган жана сотко чейинки өндүрүш органдарынын пенитенциардык кылмыштуулукту, анын ичинде топтук мүнөздөгү кылмыштарды иликтөөдө ишмердүүлүгүндө колдонулушу мүмкүн. Мындан тышкары, алынган жыйынтыктар пенитенциардык кылмыштуулукту иликтөө боюнча негизги методиканы гана эмес, уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусунда жасалган белгилүү бир категориядагы кылмыштарды иликтөөдө колдонулуучу атайын методиканы дагы өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

Иште баяндалган жыйынтыктар жана сунуштар укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу курстары үчүн методикалык сунуштарды, окуу куралдарын түзүүдө, ошондой эле «Кылмыш-жана процессуалдык укук», «Криминалистика», «Ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү» жана «Криминология» сыяктуу окуу дисциплиналарын окутууда колдонулушу мүмкүн. Мындай пайдалануу укук коргоо органдарынын кызматкерлерине пенитенциардык кылмыштуулуктун спецификасын тереңирээк түшүнүүгө жана кылмыштарды иликтөөдө натыйжалуу ыкмаларды колдоно билүүгө шарт түзөт.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Бир катар факторлордун таасири менен пенитенциардык кылмыштуулук сапаттык өзгөрүүлөргө дуушар болуп жаткандыгы негизделген. Бул өзгөрүүлөр төмөнкү аспекттерди камтыйт: 1) ЖАМдагы криминалдык активдүүлүк: акыркы 10-15 жыл ичиндеги заманбап тенденциялар ЖАМдагы кылмыштуу аракеттерге олуттуу таасирин тийгизди. Бул өз кезегинде кылмыштуу топтордун курамына жана алардын колдонгон ыкмаларына, кылмыш жасоонун

жаңы формаларына таасир берип, алардын таасири ЖАМдын чегинен чыгып кетет; 2) криминалдык иерархиянын өзгөрүүсү: акыркы 15-20 жылда кылмыш дүйнөсүндө жаңы муундагы криминалдык авторитеттер жетекчилик ролду ээлей баштады. Мурдагы лидерлерге караганда, бул авторитеттер мамлекеттик бийлик органдарына жигердүү таасир көрсөтүүгө умтулуп, бул үчүн төмөнкү ыкмаларды колдонушат: а) өздөрүнүн тарапташтарын мамлекеттик түзүмдөргө жайгаштыруу же алар менен кызматташуу аркылуу буюртма өлтүрүүлөр сыяктуу ар кандай кызматтарды көрсөтүүгө келишимдер түзүү; б) укук коргоо жана жаза аткаруу органдарынын кызматкерлерин пара берүү же буйрутма тапшырмаларды аткаруу жолу менен өздөрүнө тартуу; в) коррупциялашкан бийлик органдарына таасир көрсөтүп, өздөрүнө пайдалуу чечимдерди, анын ичинде айрым соттолгон топторго амнистия жарыялоо чечимдерин кабыл алдырууга умтулуу; г) ири өнөр жай жана коммерциялык корпорациялардын «бейрасмий» негиздөөчүлөрү же жадагалса ээлери катары чыгып, өз кызыкчылыктарын коргоо; 3) түзөтүү мекемелеринин администрациясына каршы уюштурулган кылмыштар: мындай кылмыштарды уюштурган топтордун башчыларынын күнөөсүн далилдөө абдан кыйын, анткени бул аракеттерди көбүнчө «бригадирлер» же «жолдоштор» аткарышат, алар уюшкан топтун мүчөлөрү болгондуктан, көрсөтмө берүүдөн баш тартышат. Ушундай эле кырдаал башка соттолгон топтордо да байкалат; 4) түзөтүү мекемелериндеги уюшкан топтордун мүнөздөмөлөрү: Бул топтордун мүчөлөрү, адатта, кесипкөй кылмышкерлердин сапаттарына ээ. Мындай кылмыштуу түзүмдөрдүн деңгээлин жана мүнөзүн соттолгондордо болгон материалдык баалуулуктар, баңги заттары, курал-жарактар жана байланыш каражаттары сыяктуу тыюу салынган буюмдардын болушу менен баалоого болот; 5) материалдык ресурстар менен камсыздоо: бул уюшкан топтор чоң көлөмдөгү материалдык ресурстарга ээ болушат, анын ичинде башка соттолгондордон тартып алынган каражаттар да бар. Бул ресурстарды колдонуп, алар түзөтүү мекемелеринин кызматкерлерин жана укук коргоо органдарынын оперативдүү персоналдын өздөрүнүн кылмыштуу иштерине тартууга жетишишет, бул болсо аларга өз позицияларын күчөтүүгө шарт түзөт; 6) транснационалдык байланыштардын күчөшү: кылмыштуу топтордун ар түрдүү деңгээлдерде башка өлкөлөр менен байланышы күчөп бара жатат. Бул тенденция уюшкан кылмыштуулук өзүнүн позицияларын эл аралык деңгээлде чыңдап жатканын көрсөтөт; 7) рецидивисттердин көп саны: эркинен ажыратуу жайларында кылмыш жасоого ыктаган рецидивисттер барган сайын өздөрүн коопсуз сезишет. Бул ишеним түрмө чөйрөсүндөгү “жазылбаган эрежелерге” жана лидерлердин коргоо мүмкүнчүлүктөрүнө негизделген. Жыйынтыгында, барымтага алуу, буйрутма өлтүрүү, уюшкан алдамчылык сыяктуу кылмыштар традицияга айланып калды; 8) криминалдык активдүүлүктүн жогорулашы: барган сайын кылмыштуулукка жигердүү тартылган адамдар көбөйүүдө. Алар

кылмыштуу пландарын ишке ашыруу үчүн кылдат даярдыктарды көрүшөт жана кылмыш жасоого ыңгайлуу шарттарды түзүүгө умтулушат. Бул адамдар кылмыштуу аракеттерин жашыруун жана пландуу түрдө аткарышат, ошондой эле кылмыш жасоонун ыкмаларын кырдаалга жараша тандап алышат. Жазасын өтөп жаткан адамдардын жеке өзгөчөлүктөрүнө жараша кылмыштуу топко мүчөлөрдү тандоо, керектүү учурда башка топтордун мүчөлөрүнүн жардамын колдонуу менен кылмыштарды ишке ашыруунун татаал механизмдери иштелип чыгат. Бул факторлор пенитенциардык кылмыштуулукка каршы күрөштү кыйындатат жана комплекстүү ыкмаларды талап кылат.

2. Эркинен ажыратуу жайларында иш алып барган кылмыштуу топтордун мүчөлөрүнүн жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрү: 1) соттолгон адамдын коомдук кооптуулук деңгээли анын канча жолу соттолгону жана жасаган кылмыштарынын оордугу менен гана аныкталбастан, ошондой эле кылмыштуу түзүмдүн иерархиясында ээлеген ордуна да жараша аныкталат; 2) топтун түзүмү канчалык татаал жана деңгээли канчалык жогору болсо, анын лидерлери жана мүчөлөрү ошончолук кооптуу деп саналат; 3) соттолгондорду кылмыштуу топтордун башка мүчөлөрү аркылуу тартуу, бул бекем кылмыштуу коомдорду түзүүгө өбөлгө түзөт, алар эркиндикте турган лидерлер тарабынан башкарылышы мүмкүн. Азыркы шарттарда формалдуу нормалардын таасири алсыздап, ошол эле учурда бейформал кылмыштуу түзүмдөрдүн ролу күчөп жатат; 4) кылмыштуу топтогу статусуна жараша соттолгон адам төмөнкү өзгөчөлүктөрдү көрсөтүшү мүмкүн: а) эркинен ажыратуу жайларында өкүм сүргөн кылмыш нормаларын сактоо же бузуу; б) анын статусуна ылайык ролдук талаптарды аткаруу; в) өзүнүн автономдуулугун, башкача айтканда, башка социалдык топтордон көзкарандысыздыкты көрсөтүү; г) статусунун туруктуулугу, бул иерархиянын төмөнкү деңгээлинде турган соттолгондор менен достук мамиледе болуу мүмкүнчүлүгүн чектейт; д) тюремдик субкультурага тиешелүү атрибутиканын болушу, анын социалдык статусун чагылдыруу; е) ар кандай страттардын өкүлдөрү менен өз ара мамилелерде субординацияны сактоо жана криминалдык тепкичте алдыга жылууга чектөөлөрдү сактоо; ж) иерархиядагы ордуна жараша белгилүү бир баалуулуктарга жана артыкчылыктарга ээ болуу; з) өзүнүн деңгээлине туура келген жана учурдагы кылмыштуу моралга ылайык келүүчү милдеттерди аткаруу.

3. Эркиндигинен ажыратуу жайларында кылмыштуу иерархияда лидерлик ролду ээлеген криминалдык авторитеттердин ишмердүүлүгүнө төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр мүнөздүү: **1) ички милдеттери:** кылмыштуу түзүмдөрдүн туруктуулугун жана биримдигин камсыздоо үчүн, жаза аткаруу мекемелеринин ичинде жана сыртында өзүнүн таасирин сактап калуу максатында, алар бир катар өзгөчө функцияларды аткарышат: а) кылмыштуу жүрүм-турумдун идеализацияланган моделин жайылтуу аркылуу соттолгондор арасында

кылмыштуу субкультуранын салттары менен нормаларын карманууну камсыздайт жана жаза аткаруу мекемеси кызматкерлеринин көрсөтмөлөрүнө баш ийбөөгө үндөшөт; б) соттолгондордун мекеменин администрациясы, айрыкча, оперативдик кызматкерлер менен байланышын катуу көзөмөлдөшөт, мындай өз ара аракеттерди болтурбоого аракет кылышат; в) топ мүчөлөрү үчүн жаза мөөнөтүнүн бүткүл мезгилинде ыңгайлуу шарттарды түзүүгө аракет кылышат; г) жаза аткаруу мекемеси администрациясынын соттолгондордун бейрасмий нормаларына кийлигишүүсүн мүмкүн болушунча азайтуу үчүн чара көрүшөт, анын ичинде кызматкерлерди сатып алуу жолдорун колдонушат; д) "общакты" сырткы ресурстар менен толуктап, соттолгондорду материалдык каражаттар менен камсыздоо үчүн тышкы байланыштарды уюштурушат (анын ичинде "заказдуу" тапшырмаларды аткаруу аркылуу); е) жыйналган каражаттарды кылмыштуу иерархиядагы статусуна ылайык топ мүчөлөрүнүн арасында бөлүштүрөт; ж) "мыйзамдагы уурулардын" салттарына жана кылмыштуу субкультурага ылайык, жаза аткаруу мекемесинин ичинде башка топтор жана администрация менен болгон жаңжалдарды чечүү үчүн адамдык жана материалдык ресурстарды мобилизациялашат; з) формалдуу өз алдынча иштеген уюмдарга активдүү каршылык көрсөтүүнү санкциялашат жана координациялашат, өзгөчө алардын ишмердүүлүгү топтун кызыкчылыгына коркунуч келтирген учурларда; и) топтун ичинде эрежелерди жана нормаларды сактоону көзөмөлдөшөт, алардын бузулушу үчүн жазалоо чараларын колдонушат жана топтун ишмердүүлүгү жөнүндө маалыматтын сырткы чөйрөгө чыгышын алдын алышат, бул топтун ичинде тартипти жана авторитетти сактоого жардам берип, маалыматтын сыртка чыгып кетүү коркунучун минималдаштырат; **2) тышкы милдеттери:** бул функциялар мекеме сыртындагы байланыштарды түзүү жана бекемдөө максатына багытталган: а) эркинен ажыратуу жайында калуу шарттарын же бошотулууну жеңилдетүү үчүн укук коргоо органдарынын жана мамлекеттик башкаруу органдарынын кызматкерлери менен байланыштарды орнотуу жана таасир көрсөтүү; б) мекемеден тышкары жайгашкан башка топтордун лидерлери же жаза аткаруу мекемесинин жана укук коргоо органдарынын кызматкерлери менен бейформал макулдашууларга жетишүү; в) эркинен ажыратуу жайынан тышкары кылмыштуу ишмердүүлүктү ишенимдүү адамдар аркылуу координациялоону улантып, бошотулган соттолгондорду топтун ишмердүүлүгүнө кайрадан тартууну камсыздоо менен алардын таасирин мекемеден тышкары да сактоо; г) өзүнүн көзөмөлүндөгү соттолгондордун жана алардын үй-бүлөлөрүнүн моралдык жана психологиялык абалын колдоого алып, лоялдуулукту жана топтун идеалдарына берилгендикти бекемдөө үчүн ар кандай ыкмаларды колдонушат; д) мекемеге тыюу салынган буюмдарды жана заттарды контрабандалык жолдор менен алып келүү схемаларын уюштуруп

жана көзөмөлдөп турушат, бул топтун ичинде жана мекеме сыртында өз таасирин жана аброюн сактап калууга өбөлгө түзөт.

4. Жаза аткаруу мекемелердеги кылмыштарды иликтөөдө сотко чейинки өндүрүштү өркүндөтүү максатында негизги иш-чараларды жүргүзүү зарыл. Алар төмөнкүлөргө багытталган: **I) Ишмердүүлүктү маалыматтык камсыздоо,** аларды камтыган чаралар: 1) жаза аткаруу мекемелерде жасалган кылмыштардын бул спектри боюнча жүргүзүлгөн криминологиялык-криминалистикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары жана жеткиликтүү эмпирикалык маалыматтарды эске алуу менен, алынган маалыматтарды жалпылап, түзүлүп жаткан кырдаалды моделдөө жана ошого жараша иликтөө субъекттеринин негизги багыттарын аныктоо үчүн маалыматтар базасын жана зарыл маалыматтык тутумду түзүү зарыл; 2) жаза аткаруу мекемелерде жаза мөөнөтүн өтөп жаткан атайын контингент тууралуу маалыматтарды чогултуу боюнча атайын кызматтар тарабынан системалуу негизде иш алып баруу жана алар тууралуу маалыматтарды топтоо жана андан ары иштеп чыгуу үчүн автоматташтырылган маалымат базасын түзүү, бул тергөө аракеттерин пландаштыруу жана башка оперативдик-иликтөө иш-чараларын жүргүзүү үчүн зарыл; 3) соттолгондордун башка кылмыштарга тиешеси болгон учурда, бир жаза аткаруу мекеменин чегинен ашкан же транснационалдык мүнөзгө ээ болгон учурларда, башка иликтөө субъекттеринин жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу үчүн иштеп жаткан эсептерди жана маалыматтар базаларын компьютерлештирүү. **II) Тактикалык-процесстик камсыздоо жана тергөө аракеттерин пландаштырууда өзгөчөлүктөрдү билүү,** мында төмөнкү өзгөчө жагдайларды эске алуу зарыл: 1) адистерди тартпай эле соттолгон адамдын инсандыгын жөнөкөйлөтүлгөн тартипте изилдөө; 2) тергөө менен кызматташууга кызыкдар адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу; 3) кылмышкерлер менен жабырлануучулардын ортосундагы кызыкчылыктардын азыраак карама-каршылыгы; 4) күбөлөрдү аныктоодогу кыйынчылыктар; 5) соттолгондордун көбүнүн иликтөө процессине жана укук коргоо кызматкерлерине карата терс мамилеси; 6) иликтөөгө каршы туруу жана жаза аткаруу мекемедеги кылмыштык топтордун жетекчилеринин, анын ичинде жаза аткаруу мекеменин чегинен тышкары, атайын контингент менен кызматташкан адамдарды тартуу аркылуу буга тиешелүү тажрыйбага ээ болуу; 7) маалыматка ээ болгон соттолгондорго терс таасир көрсөтүү; 8) соттолгондордун тергөө аракеттеринин тактикасы жана тергөө субъекттери колдонгон ыкмалар жөнүндө маалымдуулугу; 9) соттолгондордон көрсөтмө алуудагы кыйынчылыктар жана аларды баалоого сынчыл мамиле кылуунун зарылдыгы; 10) жаза аткаруу мекеменин режими өзгөчөлүктөрү, ошондой эле бул мекемелердин ишин жөнгө салуучу атайын укуктук актыларды эске алуу. **III) Иликтенип жаткан кылмыш ишинин материалдарын изилдөө жана далилдүү мааниге ээ болгон жагдайларды талдоо,**

иликтенип жаткан иш боюнча маалыматтардын булактарын жана кирүү каналдарын талдоо жана сотко чейинки өндүрүштүн купуялыгын камсыздоо; кылмыш тобуна кирген шериктерди бири-биринен обочолонтууну чечүү; пайдаланылбаган маалыматтын ишенимдүүлүгүн жана ишенимдүүлүгүн баалоо, ошондой эле иш боюнча кошумча далилдерди алуу мүмкүнчүлүгүн изилдөө. IV) Процесстик аракеттердин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн тиешелүү материалдык-техникалык камсыздоо зарыл. V) Психологиялык таануу аспектилери боюнча негизделиши керек, атап айтканда: соттолгондордун ортосундагы чыр-чатактуу мамилелерге түрткү болгон себептердин потенциалдуу чөйрөсүн аныктоо, процесс катышуучулары менен сотко чейинки өндүрүш органдарынын ортосундагы чыр-чатактын себептерин аныктоо; соттолгондор менен жаза аткаруу мекеменин тутумунун кызматкерлеринин ортосундагы чыр-чатактын себептерин аныктоо.

5. Жалпысынан жазаны аткаруучу мекемелерде, төмөнкү негизги позициялардын негизинде кылмыштарды иликтөөнү криминалистикалык жактан камсыз кылуу үчүн заманбап ыкмалар жана жакындоолор талап кылынат, атап айтканда: 1) заманбап кылмыштуулук - көп кырдуу жана татаал социалдык феномен, топтук кесиптик кылмыштуулуктун жаңы сапаттык деңгээлине чыгууда, мүнөздүү өзгөчөлүктөрү бар айрым чөйрөлөргө ээ, алар ЖАМга да таралат. ЖАМдагы атайын контингент көбүнчө кылмыштарды жасоого тартылат, муну мекеменин ичинде гана эмес, анын чегинен да, мисалы: мыйзамсыз наркотик жүгүртүүсү, телефон алдамчылыгы ж.б. сыяктуу. Мындай абал, мындай коркунучтуу кылмыштык көрүнүштөргө каршы чараларды иштеп чыгуу жана кабыл алууда комплексдүү жакындоону талап кылат; 2) криминалистика өзүнүн теориялык изилдөөлөрүндө укуктук, ошондой эле укук колдонуу ишине "жумшак шарт" болуп кызмат кылган башка илим тармактары менен активдүү өз ара аракеттениши керек. Бул алардын жана психолог, социолог, саясатчы, криминолог сыяктуу тармактар менен биргеликте жаңы ыкмаларды иштеп чыгууга жана бар болгон изилдөө методдорун жакшыртууга негиз түзөт; 3) кылмыштуулуктун динамикасын, багыттарын жана жалпы түрлөрүн чагылдырган комплексдүү криминолог-криминалисттик мүнөздөмө, ЖАМ системасында кылмыштардын иликтениши үчүн эбегейсиз мааниге ээ болуп, криминалистиканын заманбап кылмыштык активдүүлүктүн жаңы көрүнүштөрүн: виртуалдык мейкиндик жана санарип технологияларды колдонуу, жаңы жеке методикаларды иштеп чыгуу контекстинде усулдарды өркүндөтүү үчүн пайдаланылышы керек; 4) пенитенциардык кылмыштарды ачууда криминалистика, психология жана криминология ортосундагы тыгыз байланышты белгилей кетүү маанилүү: а) кылмыштуулукту аныктаган факторлорду изилдөө, тергөө процессинин жүрүшүнө таасир этүү; б) эң криминогендик көрүнүштөрдү аныктоо, ошондой эле ЖАМда болуп жаткан жашоо процессин, бул ЖАМдагы операциялык кырдаалдын абалына олуттуу

таасирин тийгизет; в) криминология жана психология боюнча ар кандай маалыматтар криминалистикада активдүү колдонулат, өзгөчө изилденген кылмыштардын комплексдүү криминалисттик мүнөздөмөсүн жана алардын ЖАМдагы тергелүү методдорун иштеп чыгууда, транснационалдык мүнөздөгү башка кылмыштарды да кошуп. Ошол эле учурда, мындай мүнөздөмө пенитенциардык кылмыштардын маалыматтык моделин билдирет, бул алардын иликтенишинин натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшөт; г) соттолгондор тарабынан кылмыштардын жасалышынын мотивациялык компонентин изилдөө, кылмыш иши боюнча далилдениши керек болгон жагдайларды тереңирээк жана толук изилдөөгө мүмкүндүк берет; д) криминалистика соттолгондун жеке жөндөмү, анын кылмыштуу иши, ар кандай кырдаалдарда кылмыштуу жүрүм-турумуна жана жапа чеккендерге карата виктимологиялык маалыматтарды эске алат. Бул пенитенциардык кылмыштарды иликтөөнүн концептуалдык багыттарын түзүүгө жана белгилүү адамдардын тобунун кылмыш аракеттерин алдын алуу үчүн тактикалык-методикалык позицияларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

6. Төмөнкү типтик структураны түзүүнүн негиздемеси, түзөтүү мекемелеринде тергөө иш-аракеттерин жүргүзүү үчүн: биринчи, ЖАМда кылмышты иликтөө үчүн конкреттүү тергөө иш-аракетин тандоо төмөнкү аспекттерди камтыйт: а) тергөө иш-аракетин жүргүзүү учурунда чечилиши керек болгон тапшырмаларды, негиздерди жана түрүн аныктоо, ошондой эле аны белгилүү бир версия боюнча тергөө системасына интеграциялоо; б) кылмыштуу аракеттин мүнөзүн жана кылмыштын жалгыз же топтук мүнөзүн эске алып, тергөө иш-аракетин жүргүзүүнүн мыйзамдуу негиздерин баалоо жана чечим кабыл алуу; в) тергөө иш-аракетине даярдык учурундагы учурдагы тергөө абалын анализдөө жана баалоо, ошондой эле ЖАМдын шартында анын жүрүшүндө абалда мүмкүн болгон өзгөрүүлөрдү болжолдоо; г) кылмыш окуясынын бардык жагдайларын эске алып, конкреттүү тергөө иш-аракетин даярдоо жана өткөрүүдө башка тергөө иш-аракеттери менен (операциялык уюштуруу) макулдашуу. Экинчиден, ЖАМда соттолгондор тарабынан жасалган кылмыш фактысы боюнча тергөө иш-аракетин өткөрүүгө даярдык уюштуруу, кылмыштуу топтун сандык жана сапаттык курамын, ошондой эле анын жүргүзүлүшүнө таасир эте алчу объективдүү жана субъективдүү факторлорду эске алуу менен, төмөнкүлөрдү талап кылат: а) тергөө иш-аракетин өткөрүүгө даярдыкты пландоо; б) тергөө иш-аракетин өткөрүүнүн орунун, убактысын жана узактыгын аныктоо; в) тергөө иш-аракетинин мүмкүн болгон терс кесепеттерин алдын алуу жана нейтралдаштыруу методдорун аныктоо, анын ичинде башка катыштырылган же кызыкдар тараптар тарабынан пландалган тергөө иш-аракетинин жүргүзүлүшүн бузбоо үчүн чараларды кабыл алуу; г) кылмыштын түрүнө байланыштуу тергөө иш-аракетине катышуучулардын чөйрөсүн аныктоо, алардын коопсуздугун камсыз кылуу

системасын жана келип катышуусун камсыз кылуу жолдорун эске алуу; д) тергөө иш-аракетин жүргүзүү үчүн зарыл техникалык-криминалистикалык, оперативдик-издөө жана уюштуруу-техникалык камсыздоо чараларын аныктоо; е) тергөө иш-аракетин түзөтүү мекемесинин администрациясы менен макулдашуу. Үчүнчөдөн, уюштурууну тергөө иш-аракеттерин жүргүзүүнүн үч этабы, автор тарабынан бөлүнүп көрсөтүлгөн (а) башталгыч, б) иш, в) акыркы) камтыйт, анда алардын мазмундук бөлүгү иште баяндалган.

7. Тергөө иш-аракеттерин жүргүзүүнүн тактико-криминалисттик камсыздоосу, ЖАМда соттолгондор тарабынан жасалган кылмыштуу аракеттерди иликтөө учурунда, төмөнкү өзгөчөлүктөргө негизделет: биринчи - тергөө иш-аракетинин жүргүзүлүп жаткан конкреттүү шарттарына өзгөчөлүктү эске алуу зарылдыгы. Ар кандай тергөө иш-аракеттери белгилүү бир шарттарда жүргүзүлгөндө, бул процесс далилдерди табуу, каттоо жана алып коюу процессин жеңилдетиши же кыйындатышы мүмкүн (мисалы, түзөтүү мекемелеринин режимине жана ишине тиешелүү өзгөчөлүктөр). Түзөтүү мекемелеринин материалдык шарттары жана социалдык чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөрдү камтыйт: биринчи, бирдей жайлар жана буюмдардын бардыгы, соттолгондордун кылмыштуу аракеттери менен байланышкан өзгөрүүлөрдү аныктоону жеңилдетет; экинчи, ички тартип эрежелерин билүү кылмыштын социалдык чөйрөсүн аныктоого жана күбөлөрдү тез арада табууга жардам берет; үчүнчү, соттолгондордун жеке турак-жайынын жоктугу, окуя болгон жерди кароо, тинтүү жана алып коюу иштерин прокурордун макулдугусуз жана тергөө судьясына тиешелүү арыз жазбастан жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Экинчи - алдын ала тергөө органы тарабынан соттолгондордун катышуусунан алынган маалыматты эске алуу; анткени, соттолгондордун каттарын көзөмөлдөөчү кызматкерлер, эгер бул оперативдик кызыгуу жаратса, каттарды алып коюу же алардын көчүрмөлөрүн даярдоо мүмкүнчүлүгүнө ээ. Үчүнчү - пенитенциардык психологдордун (түзөтүү мекемелеринин социалдык-психологиялык кызматтарындагы адистер) сунуштарын эске алуу. Төртүнчү - күзөт жана коопсуздукту камсыздоо, бул тергөө иш-аракеттерин түзөтүү мекемелеринде жүргүзүү үчүн тартылган тараптарга нускама берүү, атайын жабдуулардын болушу жана пландалган процессуалдык аракеттерди өткөрүү үчүн жайларды эске алуу зарылчылыгын билдирет (мисалы, күбөлөндүрүүгө көрсөтүлгөн учурда, ушул жайлар тергөөчү жана адистер үчүн өзүнчө секцияларды, ошондой эле соттолгондор жана күзөт үчүн болушу керек). Жабдуулар соттолгондорду байкоого жана күзөттүн ыкчам жооп берүүсүн камсыздоого мүмкүндүк бериши керек, бул каалабаган байланыштарды алдын алууга жана катышуучулардын коопсуздугун камсыздоого жардам берет. Бешинчи - режимдик мекемеде оперативдик-издөө иштерин жүргүзүү мүмкүнчүлүгү жана алардын натыйжаларын пайдалануу

(мисалы, тинтүү, каттарды изилдөө, соттолгондорду изоляциялоо), бул тергөө иш-аракеттеринин натыйжалуулугун жогорулатат.

8. Соттолгондун жеке өзгөчөлүктөрү тууралуу терең маалыматка ээ болуу тергөөчүгө тергөө процессинде төмөнкү маанилүү тапшырмаларды чечүүгө мүмкүнчүлүк берет: а) эффективдүү өз ара аракеттешүүнү түзүү үчүн соттолгондун негизги өзгөчөлүктөрүн аныктоо; б) соттолгондун психологиялык мүнөздөмөлөрүнө таянып, тактикалык жана психологиялык таасир кылуунун эң натыйжалуу методдорун тандоо; в) соттолгондун жүрүм-турумун алдын ала болжолдоо, жалпы алганда алдын ала тергөө процессинде жана жеке тергөө иш-аракеттеринде; г) соттолгондун жеке өзгөчөлүктөрүн изилдөө, бул анын иштин жагдайларына болгон позициясын аныктоо, ошондой эле анын жүрүм-турумуна таасир эткен психологиялык факторлорду аныктоо үчүн; д) пайда болгон тергөө абалына жараша, керек болсо, криминалисттик методикада колдонулуучу тактикалык операция же тактикалык ыкмаларды комбинациясын иштеп чыгуу; е) соттолгондун жүрүм-турумунун мотивдерин аныктоо, анын алдын ала тергөө процессине каршы турууга болгон ниетин жана түзөтүү мекемесинин кызматкерлерине болгон мамилесин эске алуу; ж) маалымат булактарын пайдаланып, кыйынчылык жаратуучу кырдаалдарды чечүү жана жагымсыз жагдайларды жакшы жагдайларга айландыруу.

9. Алдын ала тергөө процессинде, каралып жаткан категориядагы иштер боюнча, бир катар шарттарды эске алуу зарылчылыгы далилденет, атап айтканда: 1) кылмыштарды инсценировка кылуу учурларынын жыштыгы, бул тергөө органдарын адаштырышы мүмкүн; 2) тергөө издеринин кеңири түрдүүлүгү шартында убакыттын тардыгы, бул алардын идентификациялык мүнөзүн тактоону кыйындатат (кылмыш окуясы менен байланышпаган издерди да камтууда); 3) далилдик баалуулукка ээ болгон издерди жок кылуу же жалгандыгын тергөө коркунучунун болушу; 4) тергөө менен кызматташкан жана кылмыштар тууралуу маалымат берген адамдардын коопсуздугун камсыздоодогу кыйынчылыктар; 5) күбөлөрдү аныктоодо кыйынчылыктар, анткени көптөгөн соттолгондор өз кызыкчылыктарын коргоого кызыкдар болушу же репрессиялардан коркуу мүмкүн; 6) кылмыштуу субкультуранын өзгөчөлүктөрү, алардын нормалары соттолгондордун жүрүм-турумуна таасир этүүгө жана чындыкты аныктоону кыйындатууга мүмкүн, анткени азыркы учурдагы традициялар маалыматтарды жашырууга түрткү бериши мүмкүн; 7) тергөөчүнүн үстүндө психологиялык басым жана манипуляциялар жүргүзүү, бул тергөөсүн адаштыруу же ага басым көрсөтүү үчүн, ошондой эле тергөө органдары менен түзөтүү мекемелери арасында маалымат алмашуу маселелери, бул тергөө процессин жайлатууга жана аракеттердин координациясын кыйындатууга алып келет; 8) мындай иштерди иликтөдө каршы аракет көрсөтүүнүн эң көп таралган формаларынын болушу, аларга төмөнкүлөр кирет: көрсөтмөлөрдөн баш тартуу; кедейдик көрсөтмөлөрдү берүү; далилдерди жок

кылуу, өзгөртүү же алмаштыруу; түзөтүү мекемелеринде жалган күбөлүктөр системасын түзүү; алдын ала тергөө процессинде мыйзамсыз методдорду колдонуу (мисалы, кыйноо, алдамчылык, коркутуулар ж.б.); тергөөчүнү жогорку инстанцияларга алмаштыруу боюнча негизсиз арыз берүү.

10. Тергөөчү практикалык жана илимий билимдерге таянышы керек, булар төмөнкү аспекттерди камтыйт: 1) түзөтүү мекемелеринде кылмыштарды жасоо жана жашыруу боюнча кеңири таралган ыкмалар тууралуу маалымат, бул мүнөздүү белгилерди аныктоого жана алардын тергелиши үчүн эффективдүү стратегияларды иштеп чыгууга жардам берет; 2) издерди түзүү жана аныктоо процессин түшүнүү, бул алардын чөйрөсүн, мүнөзүн аныктоого жана болгон кылмыштык окуяны баалоого мүмкүндүк берет; 3) соттолгондор тарабынан колдонулган кеңири таралган инсценировкалар (кылмыштуу кылык-жоолор) тууралуу билим, бул болгон кылмышты моделдөө жана кийинки тергөө аракеттеринин багытын аныктоого жардам берет; 4) иш боюнча чогултулган маалыматтарды анализдөө, анын ичинде конкреттүү далилдердин иш боюнча маанисин жана соттолгондор арасында кылмыш белгилеринин кеңири жайылышын эске алуу, кылмыштын жагдайларын так аныктоого жана ага тиешелүү адамдарды аныктоого көмөктөшөт; 5) түзөтүү мекемелеринде далилдик маалыматты түзүү мыйзамдарын түшүнүү, бул зомбулук кылуучу далилдерди чогултуу жана анализдөөдө натыйжалуу болушуна жана тергөө процессинде маалыматтарды манипуляциялоо же жалгандоо аракеттерин аныктоо жана жоюуга жардам берет; 6) соттолгондордун жашоо шарттары, алардын кылмыштык тажрыйбасы, далилдик маалыматтын жоголушуна жана бурулушуна таасир этүүчү психологиялык факторлор; кылмыштын мүнөзүн аныктаган кылмыштуу кесипкөйлүктүн деңгээли; маалыматтын тардыгы, бул окуянын эң мүмкүн болгон версияларын аныктоону кыйындатат; тергөө менен кызматташууга карата соттолгондордун жазасыздыктан коркуу себеп болгон жашоо шарттары; соттолгондордун психологиялык өзгөчөлүктөрү, алардын психикалык абалы, жүрүм-туруму, жасалган аракеттин түрлөрү жана мотивациясы, кылмыштарды толук жана объективдүү иликтеп, алардын себептерин жана кесепеттерин натыйжалуу аныктоого мүмкүндүк берет.

11. Тергөөчүлүк текшерүүнү өткөрүүгө таасир эткен факторлор аныкталды: 1) тергөө текшерүүсүн өткөрүүнү жөнгө салган криминалдык-процессуалдык жана укуктук нормалардын көптүгүн эске алуу менен, а) алардын мазмундук аспекти ар дайым так жана толук чагылдырбашы; б) заманбап практикалык реалияларга, анын ичинде түзөтүү мекемелериндеги кылмыштарды жасоонун жаңы технологияларынын контекстинде, дайыма жооп бербеш; в) кылмыштык-процессуалдык мыйзамдардын башка нормаларына каршы келишин камсыз кылышы мүмкүн. 2) Кылмыш болгон жайды текшерүүнүн өзгөчөлүгү, бул соттолгондордун жашоо ордусу же башка соттолгондордун активдүү кыймылы бар мейкиндик болушу мүмкүн, бул

кылмыштын материалдык издерин чогултууну кыйындатат. 3) Түзөтүү мекемесинин персоналы кошумча кыйынчылыктарды жаратат, алардын мотивациясы ар кандай болушу мүмкүн, коррупциялык факторлордун таасирине байланыштуу, бул айрым учурларда түзөтүү мекемесинин кызматкерлеринин каршы аракеттерине алып келет (мисалы: тергөөчүлөрдүн зарыл объекттерге же документтерге кирүүсүн чектөө; окуя же абал тууралуу туура эмес (толук эмес) маалымат берүү; тергөөчүлөрдүн соттолгондор менен байланышына же тергөө иш-аракеттерине катышуусуна тоскоолдук кылуу ж.б.). 4) Окуя болгон жерди текшерүүгө соттолгондорду тартуу өзгөчө кыйынчылык жаратат, анткени алар, адатта, тергөөчүгө болгон окуя тууралуу толук жана объективдүү маалымат бербешти мүмкүн, бул ар кандай жагдайлар, анын ичинде алардын кызыкчылыгынын жоктугу жана башка мотивациялык факторлор менен байланыштуу. 5) Абалдын өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл, себеби, абактарда жасалган кылмыштардын шарттарында, адатта, кылмыш издерин атайылап жок кылуу же жалганын жасоо байкалат. Жаңы издерди мезгилинде табуу тергөөчүнү адаштырып, алдын ала тергөө процессин катаал жолго түшүрүүгө алып келиши мүмкүн, ал эми соттолгондор тарабынан түзүлгөн инсценировкалар иликтөөнү кыйындатышы мүмкүн.

12. Тергөө текшерүүсүн өткөрүү учурунда төмөнкү талаптар жана жакындоолорду сактоо зарыл: 1) текшерүүнүн белгиленген этаптарына, анын ичинде даярдык, текшерүүнүн түздөн-түз жүргүзүлүшү, табылган бардык далилдерди каттоо, алардын абалы жана өз ара жайгашуусу боюнча кармалып турулушу керек. Бул процесс учурунда тергөөчү КРнын КЖПКнын нормаларын так сактап, текшерүүнүн ачык чектерин аныктап, ошондой эле издердин өзгөчө шарттарда түзүлүшүнүн мыйзамдарын эске алуу менен аны жүргүзүүнүн методдорун жана ыкмаларын так аныктоосу керек; 2) издердин абалынын убакыттын өтүшү менен мүмкүн болгон өзгөрүүлөрүн эске алуу жана алардын бүтүндүгүн жана тактыгын сактоо үчүн тиешелүү криминалистикалык методдорду колдонуу керек; 3) сунушталган версиялар жана кылмыштын белгилеринин жыйындысы негизинде, болгон окуяны моделдөө жана окуя болгон жерди максаттуу текшерүү жүргүзүлүп, сунушталган гипотезаларды тастыктаган же жокко чыгарган негизги элементтерди табуу жана каттоо керек; 4) табылган издерди, объектилерди жана далилдерди моделденген окуянын контекстинде системалуу түрдө анализдөө жана алардын чындыкты аныктоодо жана кылмышты ачуудагы маанисин баалоо зарыл, бул төмөнкүлөрдү камтыйт: а) кошумча деталдарды аныктоо үчүн криминалистикалык методдорду колдонуу; б) табылган объекттер арасында байланыштарды түзүү; в) окуянын жүрүшүн кайра куруу, бул кылмыштын жагдайларын жана мотивдерин тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет; 5) кылмышты жасоонун ыкмасы менен соттолгондун жана жабырлануучунун жеке өзгөчөлүктөрү арасындагы байланыштарды эске алуу,

бул кылмышкердин психикалык абалы, кылмыштык тажрыйбасы, мотивдери жана муктаждыктары тууралуу корутундуларды чыгарууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда, юридикалык адабиятта белгиленген сунуштарга ылайык техникалык каражаттарды колдонуу, адисти чакырууну талап кылат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы диссертациялык изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктары автордун жеке өзү алгандыгында. Коргоого алып чыгуучу жоболор диссертант тарабынан жекече иштелип чыккан.

Изилдөөлөрдүн натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн жыйынтыктары кылмыш – жаза процесси, криминалистика, ыкчам-издөө ишмердүүлүгү курстарын окутууда, Ош Мамлекеттик Университетинин студенттери үчүн диссертациялык изилдөөнүн алкагында каралган бөлүмдөрдө колдонулду, бул киргизүү актысы менен тастыкталат. Коргоого коюлган негизги теориялык иштеп чыгуулар жана жоболор автор тарабынан илимий иш-чараларда берилген отчеттордо чагылдырылган.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган негизги жыйынтыктар РИНЦтин рецензиялануучу басылмаларынын тизмесине кирген журналдарда жарыяланган илимий макал⁷ (жети) макалада чагылдырылган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Иштин түзүмү изилдөөнүн максаттары жана милдеттери менен шартталган, киргишүү, үч бапты, тийиштүү жети бөлүмдү, корутунду, практикалык сунуштар жана адабияттардын тизмесин камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу; диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын практикалык мааниси; коргоого алып чыгуучу диссертациянын негизги жоболору; изденүүчүнүн жеке салымы; изилдөөлөрдүн жыйынтыктарынын апробациясы; диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда толук чагылдырылышы; диссертациянын түзүмү жана көлөмү ачылат.

Биринчи бап “Эркинен ажыратылган мекемелерде жазасын өтөп жаткан соттолгондордун инсандык өзгөчөлүктөрү жана кылмыштуулуктун криминалистикалык мүнөздөмөсү” эки бөлүмдү камтыйт: *биринчи бөлүм “Жаза-аткаруу тутумунун мекемелериндеги пенитенциардык кылмыштуулуктун негизги криминалисттик мүнөздөмөсүнүн өзгөчөлүктөрү”, экинчи бөлүм “Эркиндигинен ажыратуу жайларында жазасын өтөп жаткан соттолгондун инсандыгынын криминалисттик мүнөздөмөсү”.*

Соттолгондордун пенитенциардык жалпылыгы белгилүү шарттарда жана криминогендик факторлордун болушунда бүтүндөй спектрдеги кылмыштарды

жасоодо көрүнгөн укукка каршы көрүнүштөрдүн бүтүндөй спектрин пайда кылаарын моюнга алуу керек, алар жалпысынан коомдук коопсуздукка жана негизинен микросоциумга коркунуч түзөт. Бул көрүнүштөр кеңири масштабдагы кылмыштарды жасоо менен коштолуп, коомдук коопсуздукка, ошондой эле микросоциумга түздөн-түз коркунуч жаратат.

Ошондуктан, соттолгондор тарабынан жасалган пенитенциардык кылмыштарды изилдөө, анын ичинде эркинен ажыратылган мекемелерде аларды иликтөө жана ачуудагы көйгөйлүү аспектилерине илимпоздор тарабынан мынчалык кылдат көңүл бурулуусу логикалуу көрүнүш.

Жалпы кылмыштуулук маселелерине арналган эмгектерге төмөнкү окумуштуулардын изилдөөлөрү кирет: Г.А. Аванесов, Р.А. Базаров, А.И. Долгова, М.Л. Прохорова, А.Н. Сергеев, И.И. Карпец, В.И. Омигов, Э.Ф. Побегайло, Р.А. Сабитов ж.б. Зомбулук мүнөзүндөгү бир катар кылмыш түрлөрүн изилдеген окумуштуулардын катарына төмөнкүлөр кирет: Ю.М. Антонян, В.Г. Рудь, Т.Н. Волкова, А.С. Михлин, А.Е. Иващенко, Л.В. Сердюк, А.В. Тюменев, А.И. Долгова, В.А. Жарких, С.В. Расторопов, Е.О. Алауханов, Д.Т. Амуртаев, Б.Х. Бейсеев, К.И. Джаянбаев, А.Н. Ибраева, Е.С. Кудайбергенова, К.Ш. Курманов, Г.С. Курманова, В.В. Роот, Г.Р. Рустимова, А.М. Сабырбаев, Н.З. Султанова, Л.Ч. Сыдыкова, Б.Г. Тугелбаева, А.Б. Чокобаева, У.Ш. Эркинбаев жана башкалар. Ошондой эле, ЖАМдагы кылмыштуулук маселелерине Казакстан, Кыргызстан жана Россиядагы окумуштуулардын диссертациялык изилдөөлөрүндө өзгөчө көңүл бурулган, алардын катарына төмөнкүлөр кирет: А. Сырым, Р.Е. Джансараева, М.П. Еремкин, Р.П. Кузьмин, Марат А., А.П. Слепов ж.б.

Эркиндигинен ажыратуу жайларындагы кылмыштуулук соттолгондордун бир муунунан экинчи муунуна өткөн туруктуу өзгөчөлүктөргө ээ [Луцик, Т. Ю. *криминологическая характеристика пенитенциарной преступности* / Т. Ю. Луцик // *Вестник Академии права и управления*. – 2023. – № 2(72). – С. 64-69]. Кылмыштуу чөйрө субмаданияттын ичинде туруктуулукту сактоого багытталган механизмдерди бекемдөө менен өз салттарын сактайт жана өнүктүрөт. Бул кылмыштуу жүрүм-турумдун туруктуулугун күчөтүүгө өбөлгө түзөт жана эркиндигинен ажыратуу жайларында кылмыштуулук менен күрөшүүнүн татаалдыгын жогорулатат. Пенитенциардык кылмыштуулук тутуму адаптациялык гана эмес, өзүн-өзү улантуучу сапаттарды да көрсөтөт, бул аны социалдык патологиянын эң татаал формаларынын бири кылат, ошондуктан түзөтүү мекемелериндеги кылмыштуулук социалдык жамандык катары гана эмес, ошондой эле өзүн-өзү көбөйтүү, туруктуулукту сактоо жана жок кылуу кыйын болгон консервативдик элементтер. Бул көрүнүш криминалисттер жана ЖАТтын адистери тарабынан өзгөчө көңүл бурууну талап кылат, анткени пенитенциардык кылмыштуулукка каршы күрөшүү бир

катар чөйрөлөрдү камтыган укуктук каражаттардын комплексин камтышы керек.

Пенитенциардык кылмыштуулуктун өзгөчөлүктөрүн талдоо ЖАМда жасалган кылмыштардын структуралык элементтерин кылдат карап чыгууну талап кылат. *Биринчиден*, бул шарттардагы кылмыштардын заманбап криминалистикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу маанилүү. Пенитенциардык кылмыштар пенитенциардык тутумдун уникалдуу шарттарында орун алгандыктан, өзгөчө мүнөздөмөлөргө ээ болуп, аларды талдоодо өзгөчө ыкманы талап кылат. Бул кылмыштардын контексти, изоляцияланган чөйрөдө жана катуу режимде жасалышы, алардын мүнөзүн жана уюштурулушун башка кылмыштардан айырмалап турат. *Экинчиден*, пенитенциардык кылмыштуулукту аныктоочу комплекстүү факторлорго өзгөчө көңүл буруу зарыл, анткени бул факторлор кылмыштуулуктун жаңы тенденцияларын жана соттолгондордун жүрүм-турумуна таасир этүүчү психологиялык, уюштуруу-башкаруу, экономикалык жана укуктук аспекти камтыйт. Бул факторлор соттолгондордун өзүн алып жүрүүсүнө олуттуу таасир тийгизип, алардын кылмыштуу аракеттерин аныктоочу маанилүү шарттарды жаратат. Ошондой эле, эркиндик шарттарында кылмыштуулуктун аныктоочу факторлору пенитенциардык кылмыштуулуктун татаал жана көп кырдуу феномен катары калыптанышына өбөлгө түзөрүн эске алуу зарыл. Эркинен ажыратуу шартында кылмыштуулук жараткан криминогендик көрүнүштөрдүн өзгөчө чөйрөсүн түзүп, бул кылмыштарды изилдөөдө жана аларга каршы иштелип чыгуучу чараларды көрүүдө ар тараптуу жана терең карап чыгууну талап кылат.

Ошол эле учурда, бул маселени изилдөөнүн актуалдуулугу баштапкы иликтөө стадиясында ЖАМ шарттарында жасалган кылмыштар боюнча маанилүү маалыматтын жетишсиздиги жана соттолгондордун көрсөтмө берүүдө жогорку деңгээлдеги жабыктыгы менен шартталат. Мурда белгиленгендей, кылмыш жасалган учурларды иликтөөнүн алгачкы этаптарында бул тоскоолдуктар изилдөө иштерин татаалдаштырат. Көп жылдык тажрыйбага ээ болгон, кылмыштарды иликтөөнүн тактикасын жана методикасын жакшы билген тергөөчүлөр да соттолгондордун көрсөтмө берүүдөн баш тартуусуна же алардын жалган маалымат берүү тенденцияларына дуушар болушат. Ушундай жагдайларда типтүү пенитенциардык кылмышкердин мүнөздөмөлөрүнө кайрылуу өзгөчө мааниге ээ болот.

Соттолгондордун инсандык өзгөчөлүктөрүн изилдөө практикалык мааниге ээ, анткени бул маалыматтар кылмыштарды алдын алуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруунун негизи болуп саналат [Карлов, И. В. *Криминологически значимые тенденции изменения личности осужденных в современных условиях* / И. В. Карлов // *Личность преступника в изменяющемся мире (Долговские чтения): Сборник материалов III Всероссийской научно-практической конференции, Москва, 23–24 марта 2023 года.* – Москва:

Федеральное государственное казенное образовательное учреждение высшего образования "Университет прокуратуры Российской Федерации", 2023. – С. 81-83]. Соттолгондордун жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрүн терең изилдөө кылмыштарды алдын алууга багытталган иш-чараларды пландаштырууда жана алардын жүрүшүн контролдоо мүмкүнчүлүгүн жогорулатууда маанилүү. Ошондой эле, кылмышкерлердин инсандык өзгөчөлүктөрүн илимий негизде изилдөөсүз кылмыштуулуктун алдын алуу боюнча көйгөйлөрдү натыйжалуу чечүү мүмкүнчүлүгү кыйла татаалдашкан бойдон калат. Мындай изилдөөлөр кылмыштарды изилдөө процессин жакшыртып, жаза аткаруу мекемелериндеги коопсуздукту жана жалпы коомдук тартипти сактоого олуттуу салым кошо алат.

Соттолгон адамдын инсандыгын изилдөөдө анын кылмыш жасоо механизмдериндеги жүрүм-турумун анализдөөгө көңүл буруу максатка ылайыктуу көрүнөт. Бул үчүн алардын мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктап, жүрүм-турумуна таасир этүүчү психологиялык жана юридикалык факторлорду табуу зарыл. Биздин оюбузча, мындай ыкма жаза мөөнөтүн өтөп жаткан учурда соттолгондор тарабынан жасалган кылмыштарды иликтөөнүн натыйжалуулугун арттырууга жана кылмыш сот өндүрүшүндө башка тоскоолдуктарды жеңүүгө шарт түзөт. Жаза аткаруу мекемелеринин социалдык чөйрөсү, пенитенциардык субкультура, салттар жана бейрасмий эрежелер кылмышкердин инсандык өзгөчөлүгүн калыптандырат. Жаза аткаруу мекемелериндеги кылмышкерлердин инсандык өзгөчөлүктөрүн түшүнүү жана аныктоо үчүн алардын салт-санааларын, тюремдик субкультураны, бейрасмий жүрүм-турум нормаларын жана иерархиясын изилдөө зарыл, анткени бул факторлор ал жакта орун алган ар кандай зомбулук түрлөрүнүн себеби болушу мүмкүн. Жаза аткаруу мекемелеринин субкультурасы топтордогу өз ара криминалдашууга негизги фактор болуп саналат. Бул субкультура агрессивдүү мүнөзгө ээ жана адам тергөө абагына түшкөн учурдан тартып таасир эте баштайт.

Жүрүм-турум аспектилерине жараша соттолгондорду эки түргө бөлүү негиздүү көрүнөт. Биринчи түргө өзгөчө адамдарга карата физикалык зомбулук аракеттерин жасаган соттолгондор кирет. Экинчи түргө белгилүү категориядагы кылмышкерлерге карата вербалдык жана психикалык мүнөздөгү зомбулук аракеттерин жасаган соттолгондор кирет. Орто деңгээлде "колониянын активи" деп аталган атайын бир подгруппа да бар. Бул топтун соттолгондорунун жүрүм-туруму адеп-ахлактык жана укуктук баалуулуктарга негизделет. Алар атайын контингенттин өзүн-өзү башкаруу иштерине, коомдук иштерге жана эмгек процессине активдүү катышышат. Бул деңгээлди үч подгруппага бөлүү максатка ылайыктуу: а) жогорку адеп-ахлактык жана укуктук баалуулуктарга ээ соттолгондор, алар кылмыштуу субкультуранын нормаларын кабыл албайт; б) жаза аткаруу мекемесинин администрациясы

менен жеке кызыкчылыктарынан улам кызматташкан соттолгондор, алар формалдуу түрдө мыйзамга баш ийген жүрүм-турумду көрсөтүшөт (мисалы, шарттуу-эрте бошотуу максатында); в) кылмыштуу субкультуранын белгилүү бир нормаларын бузган жана башка соттолгондордун бейрасмий санкцияларынан качуу максатында администрация менен кызматташкан соттолгондор. Учурда төмөнкү деңгээлдеги топко кирген соттолгондордун катарына киргендердин чөйрөсү кеңейип жатканына көңүл буруу зарыл. Алардын курамына төмөнкүлөр кирет: 1) башка соттолгондордун жеке мүлкүн уурдоодо кармалган соттолгондор; 2) кылмыштуу субкультуранын эрежелерин бузгандыгы үчүн топтон чыгарылган соттолгондор; 3) жаза аткаруу мекемелеринин оперативдик бөлүмдөрү менен кызматташууга ниеттенген деп шектелген соттолгондор. Жаза аткаруу мекемелеринде кылмыш жасаган соттолгондорду классификациялоодо кабыл алынган салттуу критерийлер алардын өзгөчөлүктөрүн жана типтүү мүнөздөрүн аныктоодо маанилүү роль ойнойт. Бул критерийлерге жынысы, жашы, жасалган кылмыштын түрү жана мүнөзү, мурунку соттуулугунун болушу жана белгилүү бир топко тиешелүүлүгү кирет.

Экинчи бап “Изилдөөнүн методологиясы жана методдору” эки бөлүмдү камтыйт: *“Изилдөөнүн объектисин жана предметин аныктоо. Изилдөө методологиясы”* аттуу бөлүмдү камтыйт

Юридикалык илимдин изилдөө предмети катары укуктук кубулуштардын негизинде жаткан туруктуу, мыйзам ченемдүү жана өз ара байланышкан процесстер каралат, булар укуктук чөйрөнүн өнүгүшүнө жана өзгөрүүсүнө таасирин тийгизет. Изилдөө предметин аныктоодо заманбап илимий ыкмаларды жана методологияларды, ошондой эле укуктук нормалардын жана концепциялардын өзгөрүү динамикасын жана багыттарын эске алуу маанилүү. Ушул чөйрөдөгү жаңы билимдердин калыптанышына таасир эткен мыйзам ченемдүүлүктөрдү изилдөө дагы зор мааниге ээ, анткени бул укук теориясынын түзүлгөн негизин тереңирээк түшүнүүгө жана аны өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарын табууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, изилдөө предметин тандоого болгон мамиле актуалдуу көйгөйлөрдү аныктоого негизделип, учурдагы теориялык жоболорду жана дагы деталдаштырылышы зарыл болгон чечилбеген суроолорду эске алууну камтышы керек. Бул белгиленген максаттарга жана милдеттерге ылайык, азыркы ***изилдөөнүн предметине*** төмөнкү аспекттер кирет: 1) жаза аткаруу мекемелеринде жасалган кылмыштарга байланыштуу маалыматтарга негизделген криминалистикалык билимдердин калыптанышынын мыйзам ченемдүүлүктөрү; 2) бул категориядагы иштер боюнча алдын ала тергөө органдарынын тергөө аракеттерин жүргүзүүсүн жөнгө салган кылмыш-процессуалдык укуктун жоболору.

Жалпыга белгилүү болгондой, изилдөө объектиси изилдөөчүлөрдүн кызыгуусун жараткан белгилүү бир кубулушка же процесске багытталган таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн негизги элементин түзөт. Илимий практикада изилдөө объектиси жөн гана изилденүүчү материал катары эмес, тескерисинче, аналитикалык жана эмпирикалык издөө иштеринин баштапкы пункту катары каралат. Бул издөө иштери кубулуштардын маңызын жана алардын өз ара байланыштарын ачууга багытталган. Көп учурда объект катары иликтөөчү тарабынан каралып жаткан кубулуштар же процесстер, изилдөөчүнүн аң-сезимине же кабылдоосуна көз карандысыз түрдө объективдүү бар болгон материалдык процесстер жана феномендер саналат. Бул иликтөөлөрдү субъективдүү интерпретацияга көз каранды болбогон маалыматтардын негизинде көз карандысыз жана объективдүү жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Юридикалык илимде бул өзгөчө маанилүү, анткени изилдөө объектиси укук жана коом феномендерин талдоодо укук изилдөөчүлөрүнө "чоңойткуч айнек" сыяктуу кызмат кылат, анын жардамы менен алар бул феномендердин мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана өзгөчөлүктөрүн аныкташат [Попондопуло В.Ф. *Объект и предмет юридической науки [Текст] / В.Ф. Попондопуло // [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими <https://cyberleninka.ru/article/n/obekt-i-predmet-yuridicheskoy-nauki/viewer>].*

Бул ыкма бизге укук колдонуу ишмердүүлүгүнүн теориялык жана колдонмо аспектерин интеграциялоого мүмкүндүк берди, бул көйгөйдү тереңирээк түшүнүүгө жана пенитенциардык кылмыштуулукка каршы турган укуктук жана социалдык механизмдер тууралуу бүтүндүк түшүнүктү калыптандырууга өбөлгө түзөт. Алдыңкы юрист-окумуштуулардын эмгектерин анализдөөдө биз бул категориядагы кылмыштарды ооздуктоого багытталган укуктук механизмдердин көз караштарын, ошондой эле алардын натыйжалуулугун жана коомдун учурдагы талаптарына шайкештигин эске алдык. Жогоруда баяндалгандардын негизинде, бул **изилдөөнүн объектиси** катары жаза аткаруу мекемеси шарттарында кылмыш жасаган соттолгондордун кылмыштуу ишмердүүлүгү жана бул кылмыштарды иликтөө учурунда сотко чейинки өндүрүш процессинде калыптанган укуктук мамилелер эсептелет.

Юридикалык илимде изилдөөнүн методологиясы өзгөчө жана көз карандысыз бир багытты түзөт, бул жаатта укукта болуп жаткан ар кандай процесстердин илимий таанылышына, формаларына, методдоруна жана шарттарына көңүл бурулат. Бул процесстер терең илимий анализге объект жана предмет катары каралып, ар тараптуу изилдөөгө алынат. Методология өзүнө укуктук кубулуштарды түшүнүүгө, укукту колдонууда мыйзам ченемдүүлүктөрдү аныктоого жана укуктук мамилелерди талдоого багытталган принциптер менен ыкмаларды камтыйт [Осипов, М. Ю. *Особенности исследования проблем уголовной политики: методологические аспекты / М. Ю. Осипов // Уголовная политика и правоприменительная практика : Сборник*

статей по материалам X Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 27 октября 2023 года. – Санкт-Петербург: Центр научно-производственных технологий "Астерион", 2023. – С. 35-40.]. Бул изилдөөчүгө укукта болуп жаткан өзгөрүүлөрдү каттоого гана эмес, алардын себептерин, натыйжаларын жана коомго тийгизген таасирин да изилдөөгө мүмкүндүк берет.

Методологиялык ыкма жагынан караганда, юридикалык илим ар кандай методдорду колдонуу аркылуу изилденүүчү объектти ар тараптан карап чыгууга жана укуктук процесстер менен кубулуштарды тереңирээк изилдөөгө багытталган. Окумуштуулар белгилешкендей, изилдөөнүн методологиялык потенциалы үч негизги топко бөлүнгөн методдордон турат жана алардын ар бири илимий билимди тереңдетүүгө уникалдуу салым кошот. Бул топтор төмөнкүлөрдү камтыйт: философиялык методдор – укукта болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн жалпы көрүнүшүн көрүүгө, укуктун негизиндеги фундаменталдык принциптерди жана базалык баалуулуктарды аныктоого жардам берет; жалпы илимий методдор – маалыматтарды талдоонун жана жалпылоонун куралы катары колдонулат жана ар кандай илимдерде, анын ичинде юриспруденцияда кеңири колдонулат; тармактык илимдин өзгөчө методдору – юридикалык маселелердин өзгөчөлүктөрүн жана укукту колдонуу жаатындагы спецификаны изилдөө үчүн атайын иштелип чыккан. Бул ыкмалардын ар биринин ролу укукту түшүнүү процессинде жана илимий изилдөөдө маанилүү орунду ээлейт.

Философиялык методдор юристтерге жана изилдөөчүлөргө укукту анын маңызы жана негизги принциптери жагынан изилдөөгө мүмкүнчүлүк берет. Бул методдор диалектика, феноменология жана герменевтика сыяктуу ыкмаларды камтыйт, алар укуктун жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрүн, анын коомдогу ролу жана маанисин ачып көрсөтүүгө, ошондой эле укуктук нормалардын адеп-ахлактык жана социалдык баалуулуктар менен байланышын аныктоого жардам берет.

Жалпы илимий методдор, мисалы, анализ, синтез, индукция, дедукция жана моделдөө изилдөөчүгө алынган маалыматтарды системага салуу жана түзүмдөө үчүн куралдарды берет. Бул ыкмалардын жардамы менен укуктук нормалардын ортосунда логикалык байланышты түзүүгө жана укуктук тутумдун теориялык жана практикалык аспектилерин аныктоого болот.

Тармактык илимге тиешелүү атайын методдор, мисалы, салыштырма-укуктук анализ, юридикалык эксперимент жана статистикалык анализ изилдөөчүгө укукту колдонуудагы өзгөчөлүктөрдү так жана деталдуу изилдөөгө жардам берет, өзгөчө конкреттүү учурларды изилдегенде алардын мааниси жогору.

Бул изилдөөнүн методологиялык даярдоо этабында изилденүүчү маселелердин абалын жана иштелип чыгуунун даражасын баалоо үчүн пенитенциардык кылмыштуулук маселелерине арналган илимий эмгектерди

контент-талдоо методу колдонулган. Бул метод аркылуу кеңири академиялык булактардын мазмунун системалуу жана объективдүү анализдеп, бул жаатта окумуштуулар тарабынан сунушталган негизги ыкмалар менен теориялык концепцияларды изилдөөгө жана илимий адабияттарда көтөрүлгөн басымдуу тенденциялар менен көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк түзүлдү.

Контент-талдоо пенитенциардык кылмыштуулуктун абалына жана өнүгүшүнө таасир этүүчү негизги факторлорду жана изилдөөнүн гипотезасын калыптандыруу үчүн теоретикалык негиздерди талдоого багытталган. Анализдин жүрүшүндө сандык жана сапаттык аспектилер тең эске алынып, илимий эмгектерде көп кездешкен концепциялар, пикирлер жана жыйынтыктар – пенитенциардык кылмыштуулуктун себептери, шарттары жана механизмдери, ошондой эле анын алдын алуу жана көзөмөлдөө ыкмалары боюнча кеңири каралып чыкты.

Жүргүзүлгөн контент-талдоо изилдөөчү базанын абалы тууралуу объективдүү түшүнүк берүү менен гана чектелбестен, изилдөө гипотезасын иштеп чыгуу жана келечектеги изилдөөлөрдүн перспективалуу багыттарын аныктоо үчүн бекем негиз түздү. Алынган маалыматтардын негизинде пенитенциардык кылмыштуулуктун динамикасын, түзүмүн жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн тереңирээк түшүнүү үчүн маанилүү болгон негизги факторлор аныкталды. Бул факторлор кылмышкерлердин криминологиялык мүнөздөмөлөрүн, жазаны аткаруу мекемелериндеги криминогендик абалды, ошондой эле эркинен ажыратуу жайларындагы кылмыштуулуктун абалына таасир этүүчү укуктук жана уюштуруучулук аспектилерди камтыйт.

Ошентип, контент-талдоонун жыйынтыктары изилдөөнүн методологиялык базасын иштеп чыгуунун маанилүү этабы болуп, гипотезаны түзүү жана эмпирикалык бөлүктү мындан ары өнүктүрүү үчүн зарыл негизди камсыз кылды.

Изилдөө учурунда диалектикалык тааным методдору колдонулду, бул пенитенциардык кылмыштуулук феноменин тереңирээк түшүнүүгө, аныкталган факторлорду деталдаштырылган түрдө анализдөөгө жана жазаны аткаруу мекемелеринде бул категориядагы кылмыштардын мүнөздүү белгилерин кылмыш-процессуалдык жана криминалистикалык илимдердин алкагында изилдөөгө шарт түздү. Диалектикалык ыкманын жардамы менен пенитенциардык кылмыштуулук обочолонгон кубулуш катары гана эмес, кеңири криминологиялык көйгөйлөрдүн комплекстүү бөлүгү катары каралып, эркинен ажыратуу жайларындагы шарттар менен кылмыштуу жүрүм-турумдун өзгөчөлүктөрүнүн ортосундагы өз ара байланыштарды, ошондой эле пенитенциардык чөйрөдөгү кылмыштуулуктун динамикасын калыптандырган негизги мыйзам ченемдүүлүктөрдү аныктоого мүмкүндүк түзүлдү.

Анализ ыкмасы аркылуу бул маселелерге байланыштуу алдыңкы окумуштуулардын позициялары терең бааланган, бул пенитенциардык

кылмыштуулукту изилдөөгө карата колдонулуп келе жаткан ыкмаларды аныктоого жана бул жаатта сунушталган илимий гипотезалар менен жыйынтыктарды сын көз караш менен кароого өбөлгө түздү. Анализдин натыйжасында пенитенциардык тутум шартында жасалган кылмыштарды иликтөө методдорун өркүндөтүүгө багытталган автордук ыкмалар жана методдор негизделип, сунушталды. Мындан тышкары, бул ыкманын алкагында, эркинен ажыратуу жайларында жүргөн кылмышкерлердин инсандык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, кылмыштарды иликтөөнүн айрым аспектери жаңыланып иштелип чыкты. Бул жаңылоо сурак методдорун адаптациялоону, жүрүм-турум факторлорун анализдөөнү жана далилдерди каттоо жолдорун жакшыртууну камтыйт, бул кылмыштарды аныктоо, алдын алуу жана иликтөөнүн натыйжалуулугун жогорулатууга шарт түзөт.

Ошентип, диалектикалык метод жана анализ ыкмасы колдонулган бул изилдөө теориялык негиздер жана пенитенциардык кылмыштуулукка карата колдонулуучу кылмыш-процессуалдык жана криминалистикалык методдорду өркүндөтүүгө багытталган практикалык сунуштар менен байытылды.

Изилдөөдө колдонулган синтез ыкмасы бул диссертациянын алкагында колдонулган негизги түшүнүктөргө автордук аныктамаларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди, жана бул изилдөөнүн түшүнүк-категориялык аппаратын байытууга маанилүү салым кошту. Синтез аркылуу мурунку этаптарда алынган ар түрдүү теориялык жана эмпирикалык маалыматтарды бир бүтүн түшүнүктөр жана концепциялар түрүндө бириктирип, пенитенциардык кылмыштуулуктун маңызын жана өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү мүмкүн болду. Бул аныктамалар изилденген кубулуштардын мазмунун тактоо менен гана чектелбестен, келечектеги криминология жана пенитенциардык укук тармагындагы изилдөөлөр үчүн илимий базаны өнүктүрүүгө да салым кошот.

Формалдуу-укуктук методду колдонуу пенитенциардык кылмыштуулукка каршы күрөшүүнү жана аны иликтөө методдорун жөнгө салган нормативдик жоболордун мазмунун терең ачып берүүгө өбөлгө түздү. Бул метод аркылуу мыйзамдарды изилдеп гана тим болбостон, эркинен ажыратуу жайларындагы кылмыштуулукка каршы күрөштү кыйындаткан укуктук жөнгө салуудагы боштуктар менен жетишсиздиктерди аныктоо мүмкүн болду. Укуктук нормаларды алардын формулировкасы жана практикада колдонулушу жагынан талдоо аркылуу бул чөйрөдөгү укукту колдонуу натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган нормативдик базаны өркүндөтүү боюнча сунуштар иштелип чыкты.

Мындан тышкары, изилдөөдө системалык-структуралык анализ методу колдонулду. Бул методдун жардамы менен жазаны аткаруу мекемелеринде кылмыштуулуктун пайда болушуна жана жайылышына өбөлгө түзгөн факторлорду жана шарттарды аныктап, классификациялоого мүмкүнчүлүк түзүлдү. Системалык ыкма пенитенциардык кылмыштуулукту татаал, көп

факторлордон турган кубулуш катары кароого шарт түздү. Бул факторлор социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрдү, соттолгондордун камоо шарттарын жана жазаны аткаруу мекемелериндеги башкаруу жана көзөмөл өзгөчөлүктөрүн камтыйт. Ушул методологиялык ыкманы колдонуу аркылуу системалык кемчиликтер аныкталды, алар кылмыштуулуктун пайда болушуна ыңгайлуу шарттарды түзөт жана бул кемчиликтерди жоюу боюнча сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берди. Бул сунуштар эркинен ажыратуу жайларындагы кылмыштуулукка каршы алдын алуу жана күрөшүү чараларын иштеп чыгууда чоң мааниге ээ.

Үчүнчү бап “Жазаны аткаруу мекемелеринде жасалган айрым кылмыштарды тергөөдө криминалистикалык камсыздоонун өзгөчөлүктөрү” эки бөлүмдү камтыйт: биринчи бөлүм “Жазаны аткаруу мекемелеринде жасалган кылмыштарды тергөөдө криминалистикалык камсыздоонун жалпы ыкмалары”, экинчи бөлүм “Жазаны аткаруу мекемелеринде соттолгондор тарабынан жасалган кылмыштарды сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан тергөөнү уюштуруунун өзгөчөлүктөрү”, үчүнчү бөлүм “Жазаны аткаруу мекемелеринде соттолгондор тарабынан жасалган кылмыштар боюнча сотко чейинки өндүрүштү жүргүзүүгө таасир этүүчү тактикалык-психологиялык факторлор”, төртүнчү бөлүм “Жазаны аткаруу мекемелеринде жасалган кылмыштарды тергөөдө тергөө иш-аракеттерин жүргүзүүнү тактикалык-криминалистикалык камсыздоо”.

Тергөө процессинин натыйжалуулугу, ошондой эле түзөтүү мекемелеринде тергөө иш-аракеттерин даярдоо жана жүргүзүү көп жагынан бир нече негизги аспекттерге байланыштуу. *Биринчи кезекте*, бул мыйзамдуулук принциптеринин жана түзөтүү мекемелериндеги ички тартип эрежелеринин сакталуусу, ошондой эле алдын ала тергөө жүргүзгөн тергөөчүнүн тажрыйбасы жана квалификациясы. *Экинчи жагынан*, процесс катышуучулары арасындагы моралдык-психологиялык байланыштар жана белгилүү бир тергөө абалынын өзгөчөлүктөрү. *Үчүнчүдөн*, тиешелүү тактико-криминалисттик жана оперативдик-издөө камсыздоонун болушу. Жогоруда аталган бардык факторлор бирге алып каралганда, түзөтүү мекемелериндеги тергөө органдарынын ишинин сапатын жана натыйжалуулугун аныктайт

Түзөтүү мекемелеринде психологиялык таасирге дуушар болгон адамдардын категориясын эске алуу менен, тергөөчүгө жеке адамдын психикасынын жалпы мыйзамдары жөнүндө билимге ээ болуу менен катар, пенитенциардык психологиянын негиздерин үйрөнүү зарыл. Ошондой эле, тергөөчү психологиялык таасирдин натыйжалуу жыйынтыктарын алууга жетише алат, эгерде төмөнкү факторлор эске алынса: психологиялык таасирдин жүргүзүлүшү учурунда соттолгондун психикалык абалы; соттолгондун жеке өзгөчөлүктөрү; соттолгондун жүрүм-турумуна таасир эткен факторлор;

кылмыштык көрүнүштөрдүн негизинде жаткан психологиялык механизмдер; кылмыштуу жүрүм-турумдун мотивациялык себептери; психологиялык таасир жүргүзүлгөн сырткы шарттар.

Психологияда төмөнкү негизги таасир этүү стратегиялары өзгөчө көңүл бурууга татыктуу, алар эң артыкчылыктуу болуп саналат: а) манипулятивдүү, б) императивдик, в) өнүктүрүүчү, алардын колдонулушунун өзгөчөлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү жумушта жеткиликтүү түрдө баяндалган

Автордун көз карашында кылмыш жасаган соттолгондун жеке өзгөчөлүктөрү тууралуу негизги маалымат булактары төмөнкүлөр болуп саналат: 1) соттолгондун жеке иши, анда жазаны аткаруу убактысы, түзөтүү мекемесиндеги жүрүм-туруму (иш-аракеттеринин тартибинин бузулушу менен кошо), анын туугандарыменен жана расмий органдар менен кат алышуу (жашыруун жолугушууларды кошо эсептегенде), ошондой эле мурунку соттолуу фактылары тууралуу маалыматтар камтылган; 2) түзөтүү мекемелеринин оперативдик бөлүмдөрүнүн кызматкерлери тарабынан алынган жашыруун маалыматтар. Бул маалыматтар тергөө органдарына соттолгондун криминалдык иерархиядагы абалын, анын башка соттолгондор менен болгон мамилесин, алдын ала тергөө ишине каршы чыгууну жана бул багытта анын көргөн чараларын, ошондой эле ал каралып жаткан ишке болгон жеке мамилесин аныктоого мүмкүндүк берет; 3) соттолгондун медициналык мүнөздөмөлөрүнө байланыштуу маалымат, анын ичинде оорулардын тарыхы, медициналык картасы, түзөтүү мекемесиндеги психологдун маалыматтары, ошондой эле психологиялык-психиатриялык экспертизалардын тыянактары, эгерде алар бул адамга жүргүзүлсө; 4) архивдик кылмыш иштери, аларда соттолгондун мурунку түзөтүү мекемелеринде болуусу тууралуу маалыматтар камтылган; 5) соттолгондун түзөтүү мекемесиндеги ар кандай программаларга жана иш-чараларга катышуусу боюнча документтер жана материалдар. Бул анын билим алуу курстарында, эмгек ишмердүүлүгүндө, реабилитация программаларында жана башка иш-чараларда катышуусу тууралуу маалыматты камтышы мүмкүн, бул анын мотивациясын жана социалдык адаптациясын аныктоого жардам берет; 6) кайталануу аракеттеринин анализи. Эгерде соттолгон мурда кылмыш жасаган болсо, анда анын кайталануучу кылмыштар боюнча маалыматтары, анын мурдагы кылмыш иштери жана жазаларды аткаруу процессиндеги жүрүм-туруму азыркы кылмыштуу аракеттерди жана мотивдерди түшүнүүгө маанилүү болушу мүмкүн; 7) социалдык тармактардан жана интернет-ресурстардан алынган маалыматтар. Айрым учурларда, соттолгон тарабынан интернетке жайгаштырылган маалыматтар (мисалы, социалдык тармактарда) анын кызыкчылыктары, ишенимдери жана социалдык активдүүлүгү тууралуу кошумча маалыматтарды берүүчү болушу мүмкүн; 8) соттордон жана прокуратура органдарынан алынган материалдар. Бул мурдагы сот процесстеринин материалдары, прокурордук чечимдер жана өкүмдөр, алар

соттолгондун жеке өзгөчөлүктөрү жана жүрүм-туруму тууралуу пайдалуу маалыматтарды камтышы мүмкүн; 9) криминология жана криминалдык психология боюнча адистерден алынган маалыматтар. Криминология жана криминалдык психология чөйрөсүндө иш алып барган адистердин тыянактары жана сунуштары соттолгондун жеке өзгөчөлүктөрүн жана жүрүм-турумун талдоодо кошумча мүмкүнчүлүктөрдү сунушташы мүмкүн.

Автордун пикири боюнча, түзөтүү мекемелеринде кылмыш жасаган соттолгондорду тергөө менен алектенген тергөөчү үчүн негизги аспект болуп пенитенциардык психолог тарабынан психологикалык маалыматтарды чогултуу эсептелет, алардын билимдери жана тажрыйбасы бир нече багыттар боюнча маанилүү: 1) Даярдоо этабында: а) пенитенциардык психологдун соттолгондун психологиялык өзгөчөлүктөрүн талкуулоого жана анализдөөгө катышуусу, бул тергөө материалына негизделип, учурдагы кылмыш ишинин контекстинде жүргүзүлөт; б) адис соттолгондун психологиялык мүнөздөмөлөрүн аныктоо үчүн колдонулуучу методдорду аныктоодо жардам бере алат; в) психолог соттолгондун суроолорду коюу тартибин жана алардын формулировкасын иштеп чыгууну сунушташы мүмкүн, бул анын сурак учурунда берилген суроолорго туура жана объективдүү жооп берүү мүмкүндүгүн жогорулатууга жардам берет. 2) Алдын ала тергөө процесинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн психологдун катышуусу маанилүү болуп саналат, бул максатта: а) соттолгондун индивидуалдык психологиялык мүнөздөмөлөрүн изилдөө, бул анын баалуулук ориентацияларын, психикалык абалын жана статуска жана топко карата таандыктыгын башка адамдардан айырмалоого мүмкүндүк берет; б) соттолгондун сүйлөө өзгөчөлүктөрүн аныктоо, бул анын кылмыштуу чөйрөгө байланыштыгынын индикатору болушу мүмкүн; в) аң-сезим менен көзөмөлдөнүшү кыйын болгон, бирок соттолгондун жеке өзгөчөлүктөрү тууралуу баалуу маалымат берүүчү вербалды эмес байланыш ыкмаларын окуу, алар криминалисттик органдар үчүн маанилүү маалыматтарды бере алат. Паралингвистикалык белгилер соттолгондун нерв системасынын түрүн, анын социалдык стратификациядагы статусун, тергөөчүгө жана башка адамдарга болгон мамилесин, ошондой эле анын берген маалыматынын чындыкка жакындыгын жана чыныгы эмоцияларын, мисалы, коркуу же тынчсызданууну ачып көрсөтүүгө жардам берет; г) татуировкалардын мазмунун талдоо, алар көп учурда соттолгондун психологиялык мүнөздөмөлөрү жана кылмыштуу ишмердүүлүгү тууралуу маанилүү маалыматтарды алып жүрөт, ошондой эле анын жашоо көз карашына таасир этет. 3) Тергөө иш-аракеттерине катышуу учурунда: а) соттолгонду байкап жаткан учурда, адис тергөөчүнү соттолгондун темпераментин, психикалык абалын, жеке өзгөчөлүктөрүн, субкультуралык баалуулуктарга жана кызыкчылыктарга болгон тартылышын, ошондой эле анын криминалдык чөйрөдөгү статусунан кабардар кылуу боюнча маалымат бере алат; б) психолог

соттолгондун кошумча өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруп, даярдоо этабында түзүлгөн аракеттер планына түзөтүүлөрдү сунуштай алат; в) психологдун тергөө иш-аракетине катышуусу, анын жүрүм-турумун байкап, алынган маалыматтарды психологиялык көз караштан туура түшүнүүгө жардам берет; 4) Төмөнкү багыттар боюнча сунуштар берүү: а) соттолгондун жеке өзгөчөлүктөрүн тереңирээк изилдөө үчүн негизги багыттарды аныктоо; б) соттолгон менен психологиялык байланышты орнотуу үчүн, ошондой эле кылмыш ишинин учурдагы абалын жакшыртуу жана терс шарттарды жакшыртууга түрткү берүү үчүн участниктерге сунуштар түзүү; 5) Соттук-психологиялык экспертиза дайындалган учурда экспертиза жүргүзүүгө катышуу, бул соттолгондун психологиялык абалын терең түшүнүүгө жардам берет.

Тергөө жана соттук практикасын талдоо авторго соттолгондордун суракта көрсөтмө берүүдөн баш тарткан үч типтик кырдаалды аныктоого мүмкүндүк берди: 1) кылмыш ишине төмөнкү катмардан өкүлдүн катышуусу, тактап айтканда "жабыркаган" деген аталышка ээ болгон өкүл. Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары, мындай абалда суралуучунун позициясын өзгөртүү өтө кыйын экенин көрсөтөт, анткени кылмыштуу субкультурада мындай адамдар "кол тийбестик" статусуна ээ жана алардын менен иштешүү башка соттолгондор үчүн тыюу салынган болуп эсептелет; 2) суракта көрсөтмө берүүдөн баш тартуу, соттолгон адамдын өзүнүн социалдык чөйрөсүндөгү эмес формалдуу эрежелерге каршы чыгуу коркунучунан келип чыккан абал. Бул учурда, негизги тапшырма — суралуучуну анын коопсуздугу камсыз болооруна ишендирүү болуп саналат. Бул абал, анын коопсуздугу камсыз болгон шарттарга которулушун, орунду өзгөртүүнү же башка түзөтүү мекемесине которулушун камтышы мүмкүн; 3) кызматташууга болгон каалоосуздук, кылмыштуу субкультуранын нормаларына бекем берилүү менен жана алдын ала тергөө органдарына болгон ачык каршы пикири менен байланыштуу; 4) кылмыштын жасалган шарттары боюнча соттолгондун адашкан түшүнүктөрү жана ал тергөөгө каршы турууну каалайт; 5) түзөтүү мекемесинин администрациясы тарабынан соттолгондун психикалык же физикалык басымга алынышы, анын арасында кызматкерлердин ишмердүүлүгүндөгү коррупциялык элементтерди жашыруу максатында; 6) түзөтүү мекемесинин чегинен тышкары кылмыштуу аракеттерди жасоо үчүн татаал механизм, кылмыш издерин түзүү механизминен байланыштуу, кылмыштуу топторго кирген соттолгондорду өзүнүн кылмыштуу ишмердүүлүгүнө тиешеси бар экенин далилдөө кыйын деп ишенүүгө мүмкүнчүлүк берет (мисалы, телефон алдамчылыгы); 7) транснационалдык мүнөзгө ээ болгон айрым кылмыш түрлөрүнүн жасалышы, бул учурда соттолгондордун кылмыштуу ишмердүүлүгү, укук коргоо органдарынын кызматкерлеринен жана бийлик өкүлдөрүнөн турган бүтүндөй топ тарабынан коопсуздук менен камсыздалат (мисалы, мыйзамсыз наркотик жүгүртүүсү).

Автордун пикири боюнча, БИИ туура жүргүзүлүп, тергөө иш-аракеттеринин жүрүшүндө пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү үчүн төмөнкү чараларды кабыл алуу талап кылынат: 1) тергөөчүгө керектүү багытта маалыматты берүү үчүн оперативдик кызматкерди кароо иштерине тартуу, ал өзүнүн оперативдик-издөө ыкмаларын колдонуу менен тергөө иш-аракеттеринин натыйжалуулугун жогорулатууга жана кылмышты ачууга көмөктөшө алат; 2) кароо ишин жүргүзүү учурунда башка соттолгондордун катышуусун болтурбоо боюнча чараларды кабыл алуу керек, бул а) кылмыштуу иштерге тиешеси бар соттолгондордун жүргүзүлүп жаткан тергөө иш-аракеттери тууралуу маанилүү маалымат алышына жол бербейт, бул болсо тергөө процессине терс таасирин тийгизиши мүмкүн; б) сырттан келген адамдардын катышуусу, алдын ала тергөө органдары үчүн психологиялык кыйынчылыктарды жаратат, бул болсо кароо иштеринин толук жана сапаттуу жүргүзүлүшүнө терс таасирин тийгизет; в) кароо учурунда колдонулган криминалисттик методдор жана ыкмалары соттолгондордун профессионалдык деңгээлин жогорулатууга шарт түзүп, аларды келечекте кылмыш издерин жашыруу үчүн колдонушу же башка соттолгондорду пландалган кылмыштуулукка тартуу үчүн пайдаланылышы мүмкүн; 3) соттолгондор кылмыштын ачылышына жардам беришкен учурда, тергөө жана дознание органдарынын түзөтүү мекемесинин кызматкерлери менен тыгыз өз ара аракеттешүүсү зарыл, анткени акыркысы соттолгондорго, айыпталуучуларга жана шектүүлөргө эң натыйжалуу таасир этүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Тыянактар. Ошентип, төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот:

I. Пенитенциардык кылмыштуулукту мүнөздөгөн негизги компоненттер төмөнкүлөрдөн турат: 1) Пенитенциардык кылмыштуулук – бул жалпы кылмыштуулуктун ажырагыс бөлүгү катары эсептелген, өзгөчө жана уникалдуу феномен. Анын өзгөчөлүгү коомдон обочолонуу жана эркинен ажыратуу жайларында жаза өтөө шарттары менен тыгыз байланышта. Бул кылмыштар генетикалык жактан пенитенциардык шарттарга байланып, аталган шарттарга тиешеси жок кылмыштар бул категорияга киргизилбейт. 2) Пенитенциардык кылмыштуулуктун автономдуу жана өзгөчө мүнөзү анын криминалистика илиминдеги өз алдынча изилдөө объектиси катары статусун бекемдейт. Бул өзгөчөлүк пенитенциардык кылмыштуулукту өзүнчө криминалистикалык багыт катары бөлүп кароого негиз берип, кылмыштардын атайын факторлорду, ыкмаларды жана методдорду колдонуу менен жасалышын жана изоляция шартында болуп өтүшүн талдоого жана иликтөөгө шарт түзөт. 3) Пенитенциардык кылмыштуулуктун түзүмүндө айрым кылмыштардын өзгөчө түрлөрү айырмаланып турат. Булар эркинен ажыратылган соттолгондор үчүн гана мүнөздүү кылмыштар болуп саналат жана Кыргыз Республикасынын КЖКнын айрым беренелери менен жөнгө салынат. Бул кылмыштар жаза өтөө шарттарында түптөлгөн өзгөчө мүнөзгө ээ болуп, пенитенциардык

изилдөөлөрдүн алкагында өзгөчө көңүл бурууга татыктуу. 4) ЖАМда жасалган ар кандай кылмыштарды карап жатып, илим жана практика "пенитенциардык кылмыштуулук" жана "пенитенциардык кылмыш" деген түшүнүктөрдү так айырмалоого милдеттүү. Эркинен ажыратуу жайларында жасалган жалпы кылмыштар пенитенциардык кылмыштуулукка кириши мүмкүн, бирок алар "пенитенциардык кылмыштар" түшүнүгүнүн тар маанисине кирбейт. 5) Жаза аткаруу процесси учурунда келип чыккан карама-каршылыктар пенитенциардык кылмыштуулуктун негизги себепкер факторлорунун бири катары каралат. Бул карама-каршылыктар изоляция шарттарында жана катуу режимде пайда болуп, өзгөчө криминогендик чөйрө түзөт жана кылдат криминалистикалык талдоону талап кылат. Мына ушундай шарттарда пенитенциардык кылмыштуулук – бул өзгөчө уникалдуу жана көп катмарлуу феномен. Бул жаза аткаруу мекемелеринин уникалдуу шарттарында пайда болгон жана кылмыштуулукка каршы натыйжалуу чараларды иштеп чыгуу үчүн кылдат илимий криминалистикалык изилдөөнү талап кылган татаал жана коркунучтуу кылмыштардын жыйындысы.

II. Далилденди: 1) Эркинен ажыратуу жайларындагы кылмыштуулук комплекстүү мүнөзгө ээ жана анын табияты пенитенциардык тутумдагы ички факторлор менен эле эмес, кеңири социалдык процесстер менен да аныкталат. Ошондуктан, Кыргыз Республикасындагы жаза аткаруу мекемелеринде кылмыштуулукка каршы натыйжалуу чараларды көрүү үчүн укуктук аспекти менен катар криминалистикалык, криминологиялык, социалдык жана психологиялык факторлорду да эске алуу зарыл. 2) Учурдагы укук колдонуу практикаларын кайра карап чыгуу зарыл, себеби соттолгондор тарабынан жасалган кылмыштардын мүнөзү өзгөрүп жатат. Бул өзгөрүүлөрдү эске алуу, түрмөлөрдө чыр-чатактардын деңгээлин төмөндөтүп, кылмыштуу аракеттердин тобокелин минималдаштырууга жардам берет. 3) Түрмө шарттарында кылмыштуулукка каршы күрөштүн натыйжалуулугун жогорулатууда комплекстүү ыкма өтө маанилүү. Бардык деңгээлдерде, соттолгондор жана ЖАМ кызматкерлери ортосундагы өз ара аракеттенүүлөрдү камтыган комплекстүү мамиле коопсуздукту камсыздоодо жана кылмыштуулукту алдын алууда эң эффективдүү ыкма болуп саналат. 4) ЖАМдагы кылмыштуулукту ар тараптуу жана комплекстүү криминалистикалык изилдөө жүргүзүү гана, бул багыттагы натыйжалуу иликтөө жана кылмыш ишин ачуу механизмин иштеп чыгуу үчүн бекем илимий негиз болуп калышы керек жана зарыл. Бул изилдөө ЖАМдагы соттолгондордун мыйзамдуу жана мыйзамсыз аракеттеринин ортосундагы күрөштү, ошондой эле жаза аткаруу мекемелеринин жана укук коргоо мамилелеринин алкагында иштелип жаткандыгын эске алуу менен жүргүзүлүшү керек, анткени бул факторлор бул көрүнүшкө кошумча укуктук жана социалдык маанилүүлүктү кошот.

III. Эркинен ажыратуу жайларында уюшкан кылмыштуу топторду классификациялоонун эки негизги принцибин бөлүп көрсөтүү негиздүү көрүнөт: алардын түзүлүү принциби жана түзүлүү максаты боюнча: **1) жаза аткаруу мекемелеринде уюшкан топтордун түзүлүү принциби боюнча:** а) улуттук башат — улуттук же этностук негизде түзүлгөн топтор; б) жердешчилик — географиялык белгилери боюнча, башкача айтканда, келип чыккан жери боюнча бириккен топтор; в) туугандык байланыштар — соттолгондордун ортосундагы үй-бүлөлүк байланышка негизделген топтор; г) мурда ушул мекемеде жазасын өтөгөн соттолгондор — буга чейин жаза аткаруу мекемелеринде тажрыйба топтогондордон турган топтор; д) жалпы кызыкчылык жана кызыгуу — жалпы кызыкчылыктар же кылмыштуу ишмердүүлүктүн түрү боюнча бириккен топтор. **2) Жаза аткаруу мекемелеринде уюшкан топтордун түзүлүү максаты боюнча:** а) кылмыштуу ишмердүүлүктү уюштуруу — тобокелдикке байланыштуу оюндарды уюштуруу, баңгизаттарды жана психотроптук заттарды сатып алуу жана сатуу, тыюу салынган буюмдарды алып келүү сыяктуу ар кандай кылмыш аракеттерин ишке ашыруу үчүн топ түзүү; б) жаза аткаруу мекемелеринин кызматкерлерине таасир этүү — мекеме кызматкерлерин сатып алуу жана алардын милдеттерин буздуруу аркылуу уюшкан топтун кызыкчылыктарын ишке ашыруу, ошондой эле мекеме ичинде жана андан тышкары кылмыштуу ишмердүүлүктү тоскоолсуз жүргүзүү; в) лидерликти басып алуу жана өзгөчө контингентти баш ийдирүү — жаза аткаруу мекемесиндеги башка соттолгондорду көзөмөлдөө жана үстөмдүк кылуу аракети; г) өздөрүнө ыңгайлуу шарттарды түзүү — башка соттолгондордон каражат опузалап алуу, кысым көрсөтүү жана талап-тоноо жолу менен жайгашуу шарттарын жакшыртуу; д) конкреттүү кылмыштарды уюштуруу жана ишке ашыруу — атайын максатта пландаштырылган кылмыштарды даярдоо жана ишке ашыруу, мисалы, келишимдүү адам өлтүрүүлөр, массалык баш аламандыктар, сексуалдык мүнөздөгү зомбулук жана башка аракеттер.

IV. Тергөө иш-аракеттерин тандоого жана түзөтүү мекемелеринде жасалган кылмыштарды иликтөө үчүн талап кылынган тактикалык ыкмаларды жана сунуштарды колдонууга олуттуу көңүл бурулушу керек. Ар бир тергөө стадиясында конкреттүү тергөө абалына ылайык ишке ашырылуучу ыкмаларды колдонуу керек, бул болсо төмөнкү аракеттердин топтомун түзөт: Биринчи стадия - бул алдын ала текшерүү иш-чараларын жүргүзүү, бул ЖАМнын 153-беренесине ылайык жүргүзүлөт. Экинчи стадия төмөнкүлөрдү пландоо жана өткөрүү керек: 1. Тергөө иш-аракеттеринин түрүн жана уюштурулушун аныктоо, бул төмөнкүлөргө негизделет: а) бар болгон оперативдик маалыматтарга; б) алдын ала тергөө органдары тарабынан сунушталган версияларга негизделген тергөө абалдарына; в) алдын ала текшерүү учурунда алынган маалыматтарга; г) тергөө иш-аракеттерин жүргүзүү үчүн моделди

иштеп чыгуу, бул төмөнкүлөргө негизделет: коюлган максат жана тапшырмалар, аларды чечүү; алардын жүргүзүлүшүнө мыйзамдуу негиздердин болушу; тергөө абалынын анализинин жана бааланган натыйжалардын негизинде тергөө иш-аракеттерине катышуучулардын коопсуздугун камсыздоо мүмкүнчүлүктөрү. Үчүнчү стадия - бул ЖАМдагы тергөө иш-аракеттерин өткөрүү үчүн даярдык иш-чараларын жүргүзүү, ал мындай иш-аракеттерди камтыйт: алардын өткөрүлүшүн пландоо, убакыттык параметрлерин аныктоо жана түзөтүү мекемесинин администрациясы менен алардын координациясын жүргүзүү, анын ичинде тергөө иш-аракеттерине катышуучулардын коопсуздугун камсыздоо максатында; тергөө иш-аракеттерин өткөрүүнүн технико-криминалисттик камсыздоосун кабыл алуу. Төртүнчү стадия - бул укук процесси менен тергөө иш-аракеттерин түздөн-түз жүргүзүү, бул кылмыш-процессуалдык мыйзамдарга ылайык жүргүзүлөт жана керектүү техникалык каражаттарды жана адистердин катышуусун камтыйт. Бешинчи стадия - тергөө иш-аракеттеринин жүрүшүн жана анын натыйжаларын каттоо, анын ичинде санариптик медиага көчүрүү. Алтынчы стадия - тергөө иш-аракеттери жүрүп жаткан учурда алынган натыйжаларды талдоо жана баалоо, ошондой эле алардын алдын ала далилдер системасындагы маанисин аныктоо.

V. Сотко чейинки өндүрүш этабында тергөө амалдарын өткөрүүнү уюштуруу: өткөрүүнүн баштапкы этабында: а) тергөө амалдарынын катышуучуларына алардын укуктарын жана милдеттерин, кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык кодекстердин, башка ченемдик укуктук актылардын талаптарын түшүндүрүү; б) тергөө амалдарынын жумушчу бөлүгү башталаар алдында тергөө амалдарынын катышуучуларынын берген кайрылууларын кароо жана аларды чечүү; в) тергөө амалдарын жүргүзүүнүн кириш бөлүгүн белгилөөнүн протоколдук жана кошумча формаларын камсыз кылуу. Жумушчу этапта: а) кылмыштуу аракеттерди кылуу ыкмаларын, анын ичинде интернет тармагын колдонуу, эске алуу менен, тактикалык ыкмаларды, оперативдик-техникалык, технико-криминалисттик жана оргтехникалык каражаттарды колдонуу үчүн тиешелүү шарттарды түзүү; б) кылмыштуу аракеттердин катышуучуларына тергөө амалдарын жүргүзүүнүн ыкмаларынын маңызын жана аталган иштерде жетишилген натыйжаларды түшүндүрүү, ошондой эле бул этапта алар тарабынан берилген өтүнүктөрдү карап чыгып, мүмкүн болгон учурда канааттандыруу; в) тергөө иш-аракеттеринин катышуучулары менен коргоону талап кылган адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу тутумдарынын ортосундагы натыйжалуу өз ара аракеттенүүнү камсыз кылуу, айрыкча уюшкан кылмыштуу топторго байланыштуу кылмыштарды тергөөдө; г) медициналык, физиологиялык жана башка негиздерге негизделген тергөө иш-аракеттеринин жүрүшүн каттоо жана КЖПКнын талаптарына ылайык алардын аткарылышын камсыз кылуу. Корутунду этапта: Тергөө амалдарынын катышуучуларын тергөө аракетинин

протоколу жана анын тиркемелери менен тааныштыруу; протоколдун корутунду бөлүгүн түзүү жана ага бардык катышуучулардын кол коюу үчүн камсыздоо; катышуучулардын протокол жана анын тиркемелери менен таанышкандан кийин берилген даттанууларын жана кайрылууларын карап чыгуу жана чечүү, ошондой эле коргоо тараптын талабына ылайык, көчүрмөсүн берүү. Тергөө иш-аракети аяктаган соң, алынган жыйынтыктарды чечимдерди кабыл алуу үчүн пайдалануу, анын ичинде тергөө процессинин жүрүшүндө көрсөтүлгөн версияга негизделген чараларды көрүү, ошондой эле башка тергөө иш-аракеттерин жана процесстик аракеттерди жүргүзүү боюнча келечектеги аракеттерди пландоо зарыл.

VI. Түзөтүү мекемелеринде кылмыш жасап соттолгондорду иликтөөгө тоскоолдук кылган негизги факторлор төмөнкүлөрдү камтыйт: 1) соттолгондордун жүрүм-турумуна байланышкан факторлор (соттолгондордун каршы аракеттери; тергөө иш-аракеттеринин тактикасы тууралуу алардын маалымдуулугу; соттолгондордун терс субкультураларга тиешеси; алардын психикасынын өзгөчөлүктөрү, анын ичинде соттолгондор менен кызматкерлердин жогорку стресстик деңгээли тергөө ишинин сапатына терс таасир этиши мүмкүн); 2) ресурстар жана шарттарга байланышкан факторлор (криминалисттик техникалык каражаттар менен камсыздоо жетишсиздиги; керектүү материалдарга жана технологияларга чектелген мүмкүнчүлүктөр, ошондой эле далилдерди ташуу жана сактоо боюнча көйгөйлөр ж.б.); 3) уюштуруу жана башкаруу маселелерине байланыштуу факторлор (тергөө органдары менен түзөтүү мекемелеринин администрациясы ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн жетишсиздиги; коррупциялык коркунучтар жана түзөтүү мекемесинин администрациясынын таасири ж.б.); 4) шарттарга байланышкан факторлор (күйгүзүлгөн күбөлөргө жана маалыматка чектелген жеткиликтүүлүк; изоляцияланган шарттарда сурак өткөрүү жана башка тергөө иш-аракеттерин уюштуруудагы кыйынчылыктар ж.б.); 5) түзөтүү мекемелеринин ички түзүмү жана тартиби менен байланышкан факторлор: а) мекеме ичиндеги катуу иерархия (иретмелердин ар кандай деңгээли арасындагы өз ара аракеттенүүлөр объективдүү маалымат жана далилдерди топтоону кыйындатышы мүмкүн); б) кылмыштуу субкультурага берилүү (түзөтүү мекемесиндеги салттар жана жашыруун эрежелер укук коргоо органдары менен кызматташууга тоскоол болушу мүмкүн); в) ички жашоонун жашыруундугу (мекемеде болгон иш-чаралар тууралуу маалыматка чектелген жеткиликтүүлүк кылмыштарды ачууга тоскоол болушу мүмкүн); б) криминалдык топтордун башка соттолгондорго жана түзөтүү мекемесинен тышкаркы байланыштары тергөө процесси жана көрсөтмөлөрдү берүү үчүн таасир этүүсү мүмкүн.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР.

1. Тергөө иш-аракеттерин уюштуруу – бул тергөө ишинин бардык стадиялары жана этаптары боюнча конкреттүү шарттарга ылайык келген эң оптималдуу шарттарды түзүү жана сактоо процессин билдирет. Мунун максаты - тактикалык ыкмаларды натыйжалуу колдонуу аркылуу фактылар боюнча маалыматты алуу, текшерүү жана колдонуу, ошондой эле объективдүү чындыкты аныктоо. Бул процесс төмөнкүлөрдү камтыйт: а) тергөө иш-аракеттерин даярдоо жана жүргүзүү боюнча планды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, бул ага структураланган форма жана белгилүү бир уюштуруу мазмунун берүү; б) тергөө иш-аракеттеринин уюштурулушунун аталган структурасы тергөө версиялары жана алардын текшерүү ыкмалары менен тыгыз байланышта болот, бул иште баяндалган; в) түзөтүү мекемелеринде кылмыштарды тергөөдө тергөө иш-аракеттерин жүргүзүүнүн типтик структурасынын негиздемеси;

2. кылмыш жасаган адамдын жеке өзгөчөлүктөрү тууралуу маалымат алуу боюнча практикалык сунуштар берилген, анын ичинде психологдун катышуусу менен;

3. автордун пикирине ылайык, каралып жаткан категориядагы иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан аткарылуучу тергөө иш-аракеттеринин максатына жетүү үчүн эске алынышы керек болгон шарттар баяндалган;

4. түзөтүү мекемелеринде кылмыш жасаган соттолгондорду суракка алуу учурунда келип чыккан кыйынчылыктарда тактикалык ыкмаларды эң натыйжалуу колдонуу боюнча практикалык сунуштар иштелип чыккан;

5. автордун көз карашы боюнча, түзөтүү мекемелеринде жазасын өтөп жаткан соттолгондорду суракка алууда пайда болгон конфликттик кырдаалдарда колдонулуучу эң натыйжалуу тактикалык ыкмаларды түрлөрү, мазмуну жана сунуштар берилген (жумушта 14 түрү баяндалган);

6. ЖАМдын шарттарында күбөлөндүрүү үчүн көрсөтүү процесси өткөрүлүүчү негизги өзгөчөлүктөр жана тергөө иш-аракетинин максаттарына жетүүдө терс таасир эткен шарттар баяндалган, анын ичинде тергөө процесине катышуучулардын каршы аракеттерине каршы туруу.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Орозбаева, Ж. М. КМШ өлкөлөрүнүн жаза өтөө органдарында жасалган зордук-зомбулук кылмыштарынын кылмыш-криминалистикалык мүнөздөмөсү / Ж. М. Орозбаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – No. 4. – P. 214-217. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54791114>

2. Орозбаева Ж.М. Правовой и организационный аспект противодействия Преступности в уголовно-исполнительных учреждениях // Мир закона. – Актобе, 2024. – № 03 – 04. (263-264). – С. 39-45

3. Орозбаева Ж. М. // Соттолгон адамдын инсандыгы//Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2024. – № 3. – ____ -бб

4. Орозбаева Ж. М. // Түзөтүү мекемелериндеги кылмыштуулук// Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2024. – № 3. – ____ -бб

5. Орозбаева Ж.М. Особенности деятельности следователя при расследовании преступлений, совершенных осужденными лицами / Б. М. Алымбеков, Ж. М. Орозбаева // Аграрное и земельное право. – 2024. – № 7(235). – С. 187-189. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=69155164>

6. Орозбаева Ж.М. Отдельные аспекты криминологического-криминалистической характеристики преступлений, совершаемых в уголовно-исполнительных учреждениях / Б. М. Алымбеков, Ж. М. Орозбаева // Аграрное и земельное право. – 2024. – № 7(235). – С. 222-224. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=69155175>

7. Орозбаева, Ж. М. Правовой статус осужденных лиц / Ж. М. Орозбаева // Бюллетень науки и практики. – 2024. – Т. 10, № 9. – С. 332-336. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=69210501>

Орозбаева Жазгүл Маматоморовнанын 12.00.09 – жазык процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө ишмердүүлүк адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Көз карандысыз мамлекеттер шериктештигинин (КМШ)өлкөлөрүндөгү жаза-аткаруу мекемелериндеги кылмыштар: криминалистикалык аспектилер» деген темада жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: пенитенциардык кылмыштуулук, кылмыштар, соттолгондор, атайын контингент, криминалисттик мүнөздөмө, тергөө, сотко чейинки өндүрүш, жаза-аткаруу мекемеси, тергөө аракеттери.

Изилдөөнүн объектиси катары жаза аткаруу мекемеси шарттарында кылмыш жасаган соттолгондордун кылмыштуу ишмердүүлүгү жана бул кылмыштарды иликтөө учурунда сотко чейинки өндүрүш процессинде калыптанган укуктук мамилелер эсептелет.

Изилдөөнүн предметине төмөнкү аспекттер кирет: 1) жаза аткаруу мекемелеринде жасалган кылмыштарга байланыштуу маалыматтарга негизделген криминалистикалык билимдердин калыптанышынын мыйзам ченемдүүлүктөрү; 2) бул категориядагы иштер боюнча алдын ала тергөө органдарынын тергөө аракеттерин жүргүзүүсүн жөнгө салган кылмыш-процессуалдык укуктун жоболору.

Изилдөөнүн максаты жазаларды аткаруу мекемелеринде жасалган кылмыштарды иликтөөдө кылмыш-процессуалдык жана криминалистикалык иш-аракеттерди өркүндөтүүгө багытталган, теориялык жоболорду жана укук

колдонуу практикасындагы тажрыйбаны анализдөөнүн негизинде илимий жактан негизделген сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы жана өзгөчө илимий методдор түзөт. Изилдөөнүн жүрүшүндө диалектикалык таанып-билүү ыкмасы, аналитикалык изилдөө ыкмасы, билим расмий жана юридикалык ыкмасы, ошондой эле салыштырмалуу-укуктук талдоо ыкмасы колдонулган. Теориялык деңгээлде абстракция жана жалпылоо ыкмалары колдонулган, изилдөөнүн бардык этаптарында тыянактардын жана сунуштардын аныктыгын камсыз кылуу үчүн жалпы логикалык методдор (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия) колдонулган. Өз жыйындысында белгиленген методологиялык орнотмолор изилденип жаткан предметтик аймактын бүтүн кабылдоосун алууга мүмкүндүк берди.

Жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы. Автор тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары жаза-аткаруу мекемесинде жасалган пенитенциардык кылмыштуулукту иликтөөнүн криминалисттик методикасын кеңейтүү жана өнүктүрүү үчүн негиз түзүп, Кыргыз Республикасында коомдук коопсуздукту камсыз кылуу жаатындагы маанилүү жана артыкчылыктуу милдеттердин бири катары белгиленет. Диссертациялык изилдөөнүн алкагында пенитенциардык кылмыштуулук жөн гана иш-аракеттердин жыйындысы катары эмес, абакта жайгаштыруу жана көзөмөлдөө шарттарында түзүлүп, өзгөчө чөйрөдө пайда болгон процесс катары каралган. Бул процесс динамикалык мүнөзгө ээ болуп, анын өнүгүшүнө терең социалдык жана коомдук механизмдердин таасири бар экендиги далилденген. Ошондуктан пенитенциардык кылмыштуулукка каршы күрөшүү үчүн социалдык-экономикалык, психологиялык жана укуктук факторлорду камтыган, анын бардык аспектилерин эске алуу менен системалуу жана көп деңгээлдүү мамиле талап кылынат.

Колдонуу деңгээли же колдонуу боюнча сунуштар иште баяндалган жоболор жана тыянактар колдонмо мүнөздөгү комплекстүү жазык-процесстик изилдөө болуп саналат, ал пенитенциардык кылмыштарды, анын ичинде топтук мүнөздөгү кылмыштарды тергөөдө сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишинде колдонулушу мүмкүн. Мындан тышкары, алынган жыйынтыктар пенитенциардык кылмыштуулукту иликтөөнүн базалык методикасын да, уюшкан кылмыштуу топтордун катышуусу менен кылмыштардын айрым категорияларын тергөөдө жеке методиканы да өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет. Иште баяндалган натыйжалар жана рекомендациялар укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу курстары үчүн методикалык рекомендацияларды, окуу куралдарын даярдоодо, ошондой эле жазык процесси, Криминалистика, изин суутпай издөө иши, Криминология сабактарын окутууда колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: кылмыш – жаза процесси, криминалистика, жазык процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө ишмердүүлүк

РЕЗЮМЕ

диссертации Орозбаевой Жазгүл Маматоморовны на тему:
«Преступления в уголовно-исполнительных учреждениях в странах
содружества независимых государств (СНГ): криминологические и
криминалистические аспекты» на соискание ученой степени кандидат
юридических наук по специальностям 12.00.08 – уголовное право и
криминология, уголовно-исполнительное право 12.00.09- уголовный
процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность

Ключевые слова: пенитенциарная преступность, преступления, осужденные, спецконтингент, криминалистическая характеристика, расследование, досудебное производство, уголовно-исполнительное учреждение, следственные действия.

Объектом исследования является криминальная деятельность осуществляющих, совершающих преступление в условиях уголовно-исполнительных учреждений и правоотношения складывающиеся в процессе досудебного производства при расследовании данных криминальных деяний.

Предметом исследования являются 1) закономерности формирования криминалистических знаний основанных на данных связанных с совершением криминальных деяний осуществляемых в условиях УИУ; 2) положения уголовно-процессуального права, регламентирующих деятельность органов досудебного производства при производстве следственных действий по данной категории дел.

Цель исследования состоит в разработке на основе анализа теоретических положений и опыта правоприменительной практики научно-обоснованных рекомендаций, направленных на совершенствование уголовно-процессуальных и криминалистической деятельности при производстве расследований преступлений, совершаемых в исправительных учреждениях.

Методологическую основу исследования составляют общие и частные научные методы. В ходе исследования были использованы: метод диалектического познания, аналитический метод исследования, формально-юридический метод познания, а также метод сравнительно-правового анализа. На теоретическом уровне применялись методы абстрагирования и обобщение, при этом на всех этапах исследования для обеспечения достоверности выводов и предложений использовались общелогические методы (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия). В своей совокупности обозначенные методологические установки позволили получить целостное восприятие изучаемой предметной области.

Полученные результаты и их новизна заключается в том, что полученные автором результаты исследования дополняют и способствуют дальнейшему формированию криминалистической методики расследования пенитенциарной преступности совершаемых в УИУ, что является важнейшей приоритетной

задачей в сфере обеспечения общественной безопасности в Кыргызской Республике. В диссертационном исследовании доказано, что пенитенциарная преступность — это не отдельные акты, а процесс, который разворачивается в специфической среде, формируемой условиями изоляции и надзора, он является динамичным и связан с более широкими общественными и социальными механизмами, которые оказывают влияние на его развитие. Поэтому борьба с пенитенциарной преступностью требует системного и многоуровневого подхода, учитывающего все её аспекты, от социально-экономических до психологических и правовых факторов.

Степень использования или рекомендации по использованию состоит в том, что сформулированные в работе положения и выводы представляют собой комплексное уголовно-процессуальное исследование носящее прикладной характер, которое может быть использовано в деятельности органов досудебного производства при расследовании пенитенциарных преступлений, в том числе носящих групповой характер. Кроме того, полученные результаты позволяют усовершенствовать как базовую методику расследования пенитенциарной преступности, так и частную методику при расследовании отдельной категории преступлений с участием организованных преступных групп. Изложенные в работе результаты и рекомендации могут быть использованы при подготовке методических рекомендаций, учебных пособий для курсов повышения квалификации работников правоохранительных органов, а также при преподавании учебных дисциплин Уголовный процесс, Криминалистика, Оперативно-розыскная деятельность, Криминология

Область применения: уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность.

SUMMARY

**of the dissertation by Orozbayeva Zhazgul Mamatomorovna on the topic:
"Crimes in penal institutions in the countries of the Commonwealth of
Independent States (CIS): criminological and criminalistic aspects" for the
degree of Candidate of Law in the specialty 12.00.09 - criminal procedure,
criminalistics, law enforcement intelligence operations**

Keywords: penitentiary crime, crimes, convicts, special agent, criminalistic characteristics, investigation, pre-trial proceedings, penal institution, investigative actions

The object of the research is the criminal activity of those who commit a crime in the conditions of criminal investigation and the legal relations that develop in the process of pre-trial proceedings during the investigation of these criminal acts.

The subject of the research includes: 1) the regularities of the formation of forensic knowledge based on data related to the commission of criminal acts carried out in conditions of criminal investigation; 2) the provisions of criminal procedure

law regulating the activities of pre-trial production bodies in the production of investigative actions in this category of cases.

Research Objective: It consists in developing, based on the analysis of theoretical provisions and experience of law enforcement practice, scientifically based recommendations aimed at improving criminal procedural and criminalistic activities in the investigation of crimes committed in correctional institutions.

Research Methodology: The methodological basis of the research consists of general and specific scientific methods. The study employed the dialectical method of cognition, the analytical research method, the formal-legal method of cognition, as well as the method of comparative legal analysis. At the theoretical level, abstraction and generalization methods were applied, while at all stages of the study, general logical methods (analysis, synthesis, induction, deduction, analogy) were used to ensure the reliability of conclusions and proposals. Together, these methodological approaches allowed for a holistic understanding of the subject area under study.

Results and Originality: The fact is that the results of the study obtained by the author complement and contribute to the further formation of a criminalistic methodology for investigating penitentiary crimes committed in UIU, which is the most important priority task in the field of public safety in the Kyrgyz Republic. The dissertation research proves that penitentiary crime is not individual acts, but a process that unfolds in a specific environment formed by conditions of isolation and supervision, it is dynamic and is associated with broader social and social mechanisms that influence its development. Therefore, the fight against penitentiary crime requires a systematic and multilevel approach that takes into account all its aspects, from socio-economic to psychological and legal factors.

Degree of Utilization and Recommendations for Use: It consists in the fact that the provisions and conclusions formulated in the work represent a comprehensive criminal procedural study of an applied nature, which can be used in the activities of pre-trial proceedings in the investigation of penitentiary crimes, including those of a group nature. In addition, the results obtained make it possible to improve both the basic methodology for investigating penitentiary crime and the private methodology for investigating a separate category of crimes involving organized criminal groups. The results and recommendations presented in the work can be used in the preparation of methodological recommendations, textbooks for advanced training courses for law enforcement officials, as well as in teaching academic disciplines Criminal procedure, Criminology, Operational investigative activities, Criminology.

Application Area: Criminal procedure, criminalistics, operational-investigative activity.